

مقدمه

علم رجال، علم ارزشمند و مهمی است که در مباحث فقهی و استنباط احکام از منابع اصلی آن نقشی بنی بدیل دارد و بلکه در تاریخ و عقاید و جمیع شعبه های معارف اسلامی تأثیری بنیادی می نهد که شرح و تفصیل آن را مجالی دیگر باید.

این دانش، با آنهمه بلندی رتبت و علو منزلت، دانشی است مهجور و دور افتاده، تحقیقات اساسی و ارزشمند و دائرة المعارفهای بزرگ رجالی همگی محصول کار شخصی بلند همتانی آگاه و عاشقانی دل سوخته چونان میرزا محمد استرآبادی، شیخ محمد اردبیلی، ملا عنایت الله قهپائی، وحید بهبهانی، علامه بحر العلوم، ابوعلی حائری، محدث نوری، علامه مامقانی، ابوالهدی کلباسی قدس الله اسرارهم، و سرانجام عالم رجالی بزرگ معاصر شیخ محمد تقی شوشتری دام ظلّه می باشد. محققان بزرگی چون شیخ حسن صاحب معالم و فرزند وی شیخ محمد با ارائه بحثهای ابتکاری و جالب در کتابهای منتقى الجمان و استقصاء الاعتبار فی شرح الاستبصار راهی نو، به روی علم رجال گشودند.

ولی در حوزه های علمی به این کارها، به دیده یک کار اصلی نمی نگریستند و با بی مهری از کنار آنها می گذشتند. خوشبختانه با اهتمام والای مرجع فقیه شیعیان و فقیه رجالی بزرگ مرحوم آیه الله العظمی بروجردی در توجه به موارث شیعی و تأکید بر مراجعه مستقیم به مصادر اولیه و التفات به سرچشمه فقه ناب و حقیقی، یعنی روایات

ائمه اطهار علیهم الصلوات والسلام، گرایشی ستوده به سوی این گونه بحثها مشاهده می گردد ولی دامنه کار گسترده است و کارهای شخصی و غیر اصولی و فنی از انجام آن ناتوان.

معجم رجال الحدیث تنها کار فنی و موفق عصر حاضر است که به دست آیه الله خوئی به سامان رسیده است، ایشان در تهیه مقدمات کار و مواد خام تحقیقات رجالی از یک گروه از فضلاء یاری جسته اند، اما از این گونه کارها بسیار باید صورت پذیرد.

اولین قدم در استحکام پایه های علم رجال التفات به اسناد و تتبع در آنها و تهیه فهرستهای فنی و دقیق برای تمامی اسانید کتب شیعی و تنظیم طبقات الروات برای همه آنهاست. خوشبختانه اسناد کتب حدیثی در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی - قم بدست کامپیوتر سپرده می گردد، ما این سرآغاز را به فال نیک می گیریم و امیدواریم با نظارت افراد صاحب نظر این کوشش به نیکی انجام گیرد.

باری نوشته حاضر بخشی از کتاب دراسات فی کتب الرجال است که راقم سطور در نظر دارد به رشته تحریر درآورد. در آن کتاب خواهیم کوشید معرفی جامع و کاملی از کتب رجالی و ارتباط بین آنها و بحثهای دیگری در پیرامون آنها، ارائه دهیم و امیدواریم که با بهره گیری از آمار و ارقام به مباحث آن دقت و استحکام بخشیم.

نوشته حاضر به ارتباط دو کتاب رجال برقی و رجال شیخ می پردازد و می کوشد که با استمداد از این ارتباط، بحثهای رجالی سودمندی را صورت دهد.

یافتن منابع کتب در شناسائی چهره آنها و در تصحیح صحیح و درست آنها حائز اهمیتی بسیار است، و متأسفانه در زمینه بحثهای رجالی کمتر بدان التفات شده است.

در بحث ما نیز با یاری از این روش می توان عناوین بسیاری از رجال برقی و یا رجال شیخ را تصحیح نمود که نمونه های زیادی از آن را در ضمن این مقال خواهید دید.

نوشته حاضر در ۱۲ فصل در دو بخش قرار گرفته است:

بخش نخست به معرفی کوتاهی از این دو کتاب می پردازد و از ۴ فصل تشکیل می گردد:

فصل اول: معرفی رجال برقی

فصل دوم: مؤلف رجال برقی

فصل سوم: معرفی رجال شیخ

فصل چهارم: توثیق و تضعیف در رجال شیخ

بخش دوم این مقال به ارتباط این دو کتاب نظر دارد و شامل ۸ فصل است:

فصل اول: ارتباط دو کتاب تا اصحاب الباقر(ع)

فصل دوم: اصحاب ابی عبدالله جعفر بن محمد الصادق(ع)

در این فصل از ارتباط رجال شیخ و رجال ابن عقده سخن می گوئیم و نشان خواهیم داد که چه عناوینی از رجال ابن عقده گرفته شده است و در پایان به تفصیل فوائد این بحث را بر می شماریم.

فصل سوم: اصحاب ابی الحسن موسی بن جعفر(ع)

فصل چهارم: بررسی یک اشتباه در باب اصحاب الکاظم(ع) از رجال برقی

فصل پنجم: اصحاب ابی الحسن علی بن موسی الرضا(ع)

فصل ششم: اصحاب ابی جعفر محمد بن علی الثانی علیهما السلام

فصل هفتم: اصحاب ابی الحسن الثالث علی بن محمد النقی(ع)

فصل هشتم: اصحاب ابی محمد الحسن بن علی بن محمد بن علی الرضا(ع).

علیهما السلام.

در آغاز هر بخش، سرآغازی نهاده گردیده و در سرآغاز بخش دوم توصیف عددی از دو کتاب ارائه می دهیم بنابراین این رساله در ۱۴ قسمت خواهد بود. در هر فصل عناوین تحریف شده در پایان فصل و یا در ضمن آن به تفصیل فهرست شده است که تعداد آنها به ۱۱۵ عنوان می رسد درباره ۳۷ عنوان دیگر هم بحثی صورت گرفته است. چنانچه از نام فصل های این رساله روشن است. این بحثها در شناخت صحیح راویان از امامان معصوم بسیار موثر می باشد و سه فصل از آن در ارتباط مستقیم با اصحاب امام کاظم(ع) می باشد. م

پیکره اصلی این نوشتار را سخنان و نوشته های حضرت آیه الله والد تشکیل می دهد اهمیت این بحث، طالبان حدیث و رجال و عاشقان تحقیق در زندگی ائمه معصومین(ع)

را وامی دارد که درباره آن به تأمل بنشینند، حال خواه سرانجام با نگارنده در نتایج بحث هم آواز گردند و یا ساز مخالفت بنوازند.

امید است این گونه بحثها جایگاه واقعی خویش را در میان معارف اسلامی و در انظار عالمان دینی بیابد.

قم - سید محمد جواد شبیری

۲۵ شوال ۱۴۰۹، مطابق با ۱۰ خرداد ۱۳۶۸

معرفی رجال شیخ و رجال برقی

آغاز سخن

بارها در مجلس بحث حضرت والد مدظله و در جلسات دیگر از ایشان می شنیدم که یکی از مدارک رجال شیخ طوسی، رجال برقی است، و این امر در تصحیح رجال شیخ و رجال برقی حائز اهمیت است، ایشان خود به هنگام تصحیح رجال شیخ عنوانهای بسیاری از آن را در رجال برقی یافته؛ در حاشیه دفتر خود و نیز حاشیه رجال برقی به موارد اختلاف آنها اشاره کرده اند.

امسال توفیقی به حقیر دست داد تا برخی از بحثهای رجالی را با جمعی از دوستان گرامی گفتگو و بحث نماید و در صدد است که در هنگام پایان گرفتن این بحثها، آنها را در ضمن کتاب یا کتابهایی خدمت ارباب فضل تقدیم دارد، یکی از بحثهای مطرح شده معرفی کتب رجال خصوصاً اصول اولیه رجال بود، یکی از این اصول رجال برقی و اصل دیگر رجال شیخ، می باشد.

در ضمن بحث در نظر افتاد که ارتباط این دو کتاب را با الهام از افادات حضرت والد به رشته تحریر درآورد شاید مقبول نظر حضرت امام زمان (عج) در درجه نخست و دانشمندان محب علی و آل (ع) در درجه دوم قرار گیرد.

بررسی دقیق ارتباط این دو کتاب در گرو معرفی کامل و جامع از آنها بوده که پرداختن بدان ما را از اصل هدف خود باز می دارد، از اینرو ما در این بخش تنها به اختصار معرفی کوتاهی از این دو کتاب نموده، سپس در بخش دوم به بحث اصلی خود می پردازیم؛

فصل اول: معرفی رجال برقی

این کتاب به ذکر نام اصحاب پیامبر و اصحاب ائمه معصومین می پردازد، در یک محاسبه در این کتاب ۱۷۳۱ عنوان دیده می شود که البته برخی از آنها عنوان تکراری است. این کتاب از جهت حروف اول اسماء ترتیبی ندارد، تنها اصحاب هر امام به ترتیب ادراک یک یا چند امام از امامان پیشین دسته بندی شده اند باب اصحاب پیامبر (ص) و اصحاب امیرالمؤمنین علیه السلام به ترتیبی دیگر مرتب شده اند.

کتاب جز در چند مورد معدود از ذکر توثیق و تضعیف خالی است، بابهای پیامبر (ص) و امامان نخستین (ع) بسیار مختصر بوده ولی بابهای امام باقر (ع) و پس از آن نسبتاً مفصل است.

در آخر کتاب زنان روایتگر از پیامبر (ص) و امامان (ع) نام برده شده اند که تعداد آنها ۳۳ نفر می باشد، و در آخر کتاب نام دوازده نفر از مهاجرین و انصار که به مخالفت با ابوبکر برخاستند و داستان مواجهه ایشان با وی نقل شده است که با محاسبه این تعداد رقم عناوین رجال برقی به ۱۷۴۳ عنوان می رسد.

در این کتاب در چند جا از کتاب سعد مطلبی حکایت شده است.

فصل دوم: مؤلف رجال برقی

برخی رجال برقی را به احمد بن ابی عبدالله محمد بن خالد برقی نسبت داده، آنرا از اجزاء محاسن دانسته اند و برخی دیگر آن را به پدر وی ابو عبدالله برقی نسبت می دهند.

در تائید احتمال نخست می گوئیم که در باب اصحاب امیرالمؤمنین از جمله (قال

علی بن الحکم) ص ۳ س ۱ تا عبارت ص ۴ س ۱۳ به جزیک روایت- در اختصاص ص ۲ تا ۴، از احمد بن ابی عبدالله برقی نقل شده است. ولی با در نظر گرفتن این نکته که یک روایت از رجال برقی در این باب، در اختصاص ص ۷ از غیر برقی نقل شده شاید بتوان گفت که مولف کتاب موجود از کتاب احمد بن ابی عبدالله برقی بهره برده است نه اینکه این کتاب همان طبقات الرجال وی باشد.

باری محقق تستری هر دو نظریه یاد شده در اول بحث را ناصواب دانسته، با ارائه چندین دلیل آنها را رد می کند و سپس می فرماید: از ملاحظه طبقه دانسته می گردد این کتاب یا از عبدالله بن احمد برقی است که کلینی از وی روایت می کند و یا از احمد بن عبدالله برقی است که صدوق از وی روایت می کند، ایشان این نظر دوم را به واقع نزدیکتر می داند زیرا در این کتاب سعد بن عبدالله و عبدالله بن جعفر حمیری عنوان شده اند^۲.

در اینجا بر قلم شریف محقق بزرگوار ما سهوی رفته است و می بایست چنین گفته شود که این کتاب یا از احمد بن عبدالله برقی شیخ کلینی است و یا از علی بن احمد بن عبدالله برقی شیخ صدوق می باشد. یکی از طرق شیخ صدوق به احمد بن ابی عبدالله برقی عبارتست از: علی بن احمد بن عبدالله بن احمد بن ابی عبدالله البرقی عن ابیه عن جده احمد بن ابی عبدالله.

صدوق بدین طریق در کتابهای مختلف خود روایات بسیاری نقل کرده است، بنظر می رسد که مولف کتاب موجود موسوم به رجال برقی: احمد بن عبدالله بن احمد بن ابی عبدالله برقی (استاد کلینی و پدر استاد صدوق) باشد که نام وی در نسخ به سهوالقلم به احمد بن ابی عبدالله برقی تصحیف شده است و یا برخی از مطالعه کنندگان این کتاب را همان طبقات الرجال- از اجزاء محاسن احمد بن ابی عبدالله برقی- دانسته اند و به اجتهاد خود در نسخه خود چنین تغییری صورت داده اند و این تحریف به نسخه های متاخر راه یافته است بهر حال هیچ یک از این دو نفر (استاد کلینی و استاد صدوق) در کتابهای رجالی توثیق نشده اند، وثاقت ایشان را یا به جهت روایت و اعتماد کلینی و صدوق ثابت می کنیم و یا به جهت اعتماد کامل شیخ بر محتویات این کتاب آن را

معتمد می دانیم بهرحال در اعتبار این کتاب تردیدی نیست.

فصل سوم: معرفی کوتاه رجال شیخ طوسی

رجال شیخ یکی از سه کتاب رجالی شیخ می باشد که هر سه از اصول اولیه رجال می باشند شیخ در رجال بارها به فهرست ارجاع می دهد که این امر نشانگر تأخر تألیف این کتاب از تألیف فهرست است^۳، ولی ممکن است گفته آید که شیخ در فهرست در ترجمه خود، نام کتاب رجال را نیز آورده است^۴ و این را دلیلی بر ضد دلیل اول بینگاریم، ولی ظاهراً شیخ در عبارت فهرست در اینجا پس از تألیف تصرف نموده نام کتابهایی که پس از آن تألیف کرده بر آن افزوده است^{*} چنانچه نظیر آن در باره بسیاری از کتابها از جمله رجال علامه صادق است^۵.

از سوی دیگر شیخ در ترجمه سید مرتضی (م ۴۳۶) در رجال شیخ از وی بادعاء «ادام الله ایامه (تأیید خ. ل.) و ((مدالله فی عمره)) یاد می کند^۶، بنابراین تألیف این کتاب و در نتیجه تألیف کتاب فهرست در حیات سید مرتضی بوده، از سال ۴۳۶ عقب تر نیست.

در اینجا نیز ممکن است ایراد شود که شیخ در فهرست تاریخ وفات سید مرتضی را ذکر کرده است^۷، ولی این تاریخ در نسخه های معتبر فهرست شیخ دیده نمی شود و به ظاهر حاشیه ای بوده که داخل متن گردیده است^۸.

بنابراین رجال شیخ پس از فهرست شیخ و قبل از اختیار الرجال - که در ظاهر در سال ۴۵۶ در نجف تألیف و املاء گردیده^۹ - نگارش یافته است. پس از روشن شدن تاریخ تقریبی تألیف کتاب به خصوصیات این کتاب اشاره می نمائیم: در مقدمه کتاب آمده است که وی به پاسخ «شیخ فاضل» این کتاب را

* از شواهد این ادعاء آنست که کتابهای بسیاری از جمله مجالس شیخ و اختیار الرجال که قطعاً پس از تألیف فهرست شیخ نگاشته شده، در این ترجمه آمده است.

تألیف نموده است^{۱۰} او از شیخ درخواست نموده که راویان پیامبر اکرم و هریک از امامان را در کتابی جمع آوری نماید، شیخ به درخواست وی پاسخ گفته، پس از آن کسانی را که پس از زمان ائمه می زیستند و یا معاصر ایشان بوده ولی از آنها روایت نکرده اند در ضمن باب «من لم یرو عنهم» می آورد. هدف مؤلف آن بوده که در حد توان راویان امامان معصوم را استقصاء کند ولی به دلیل کثرت آنان و پراکندگیشان تعهد نمی کند که تمامی آنها در این کتاب آمده باشد ولی امیدوار است که تنها نادری از نامها از وی فوت شده باشد.

- کتاب به ترتیب حروف الفبا منظم شده است و البته این امر تنها در اول نام افراد مراعات شده است، حتی اشخاص همانم در یک جا جمع آوری نشده اند، تنها در باب اصحاب الصادق علیه السلام ترتیب خاصی در این باره دیده می شود که جداگانه از آن سخن می گوئیم.

برخی از خصوصیات کلی دیگر این کتاب چنین است:

- باب «واو» بر باب «هاء» مقدم است.

- پس از پایان اسماء باب کنی و سپس باب نساء دیده می شود.

- برخی از اسماء در بابهای مختلف تکرار می شود.

- برخی از اسماء در یک باب تکرار شده است، یکی از منشأهای اصلی این تکرار

را پس از این خواهیم آورد.

- برخی از اسماء هم در باب من لم یرو عنهم و هم در باب یکی از ائمه دیده

می شود، این موضوع مورد بحث بسیار رجالیان واقع شده، نظرات مختلفی ارائه داده اند.

- کتاب به راویان مورد اعتماد و یا موثق و نیز راویان امامی مذهب اختصاص

ندارد تفصیل این ویژگی را در فصل بعد خواهید دید.

- اکثر تراجم مختصر بوده، در برخی بابها در اکثر عناوین، تنها به ذکر نام راوی

اکتفا شده است ولی در بابهای آخر بخصوص باب «من لم یرو عنهم» معمولاً ترجمه ها

با ذکر نام راوی از وی همراه است.

فصل چهارم: توثیق و تضعیف در رجال شیخ

در رجال شیخ نام ائمه هدی امیرالمؤمنین، امام حسن و، امام حسین علیهم السلام و اصحاب گرام پیامبر همچون سلمان، مقداد، ابوذر، عمار در کنار نام ابوبکر، عمر، عثمان و عبدالرحمن بن عوف، ... قرار دارد.

ارباب مذاهب انحرافی همچون حسن بن صالح بن حی مؤسس فرقه صالحیه^{۱۱}، زیاد بن المنذر ابوالجارود مؤسس فرقه جارودیه^{۱۲} در این کتاب دیده می شود.

- بابهای اولیه کتاب از کلمه «ثقه» یا «ضعیف» خالی است، تنها برخی از الفاظ مدح و ذم که ممکن است دلالت بر وثاقت یا ضعف کند مانند: «من الاکان الاربعه»^{۱۳} و یا قتل معه^{۱۴} (ای قتل مع الحسین (ع))، و مانند «لم یعتزلهم^{۱۵} الخ» در ترجمه قنبر، در آنها دیده می شود. از باب اصحاب الباقر (ع) توثیق و تضعیف آغاز می شود، در این باب ۵ نفر توثیق و یک نفر تضعیف شده است باب اصحاب الصادق (ع) تقریباً از توثیق و تضعیف خالی است، ولی از باب اصحاب الکاظم به بعد توثیق و تضعیف در حد زیادی مشاهده می گردد.

- از باب اصحاب الکاظم (ع) از راویان واقفی و غالی و متهم به غلو و تفویض به طور گسترده یاد می شود.

- گاه نام یک نفر در چند باب ذکر شده و تنها در یکی از آن بابها توثیق گردیده است. بنابراین ذکر نام یک راوی در کتاب رجال شیخ دلیل وثاقت و یا حسن حال راوی نیست تنها درباره باب اصحاب الصادق برخی برآنند که همگی ثقه اند که کلام نادرستی است و در بخش آینده به وجه نادرستی آن اشاره می کنیم.

یادداشتها

بخش اول

- ۱- رجال برقی، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ ش/ ۲۳-۳۲-۳۴-۳۵-۴۶-۵۳
- ۲- قاموس الرجال، مرکز نشر کتاب، تهران، ۱۳۷۹ ق، /مقدمه، فصل ۱۸، ص ۳۱
- ۳- رجال شیخ، مطبعة حیدریه، نجف، ۱۳۸۰ / ص ۳۴۸/۲۴۱. ۴۴۱/۳۰. ۴۴۳/۳۴. ۴۵۰/۷۱. ۷۲. ۴۵۱/۷۳، ۷۴. ۴۵۲/۸۲. ۴۵۶/۱۰۷. ۴۵۷/۵. ۴۵۸/۵. ۴۶۳/۸، ۱۶. ۴۶۹/۲۷. ۴۷۰/۵۲. ۴۷۵/۶، ۸. ۴۸۱/۳۱.
- ۴- فهرست شیخ، مکتبه مرتضویه، نجف، ۱۳۵۶/ص ۱۶۰
- ۵- رهک. نورعلم مقاله بررسی اعلام المکاسب و بررسی نقد آن، دوره دوم، شماره ۱۱، ص ۱۲۱
- ۶- رجال شیخ ص ۴۸۴ رقم ۵۲
- ۷- فهرست شیخ ص ۱۰۰
- ۸- از جمله نسخه بسیار معتبری از فهرست شیخ که با دو واسطه از روی نسخه ای که بر آن خط شیخ بوده نگاشته شده است.
- ۹- فرج المهموم، ناشر محمد کاظم کتبی، نجف، ۱۳۶۸ ق/ ص ۱۳۰ و نیز یادنامه علامه امینی، مقاله چهار کتاب اصلی علم رجال، ج ۲، چاپخانه سعیدنو، تهران، ۱۳۹۷ ق ص ۳۸۵
- ۱۰- برای تعیین شیخ فاضل بنگرید: یادنامه علامه امینی، مقاله چهار کتاب اصلی علم رجال ص ۴۰۲ و نیز ذریعة شیخ آغا بزرگ طهرانی، دارالاضواء، بیروت ج ۵/ حاشیه ۱۴۵!
- ۱۱- رجال شیخ ص ۱۱۳/۶
- ۱۲- رجال شیخ ۱۲۲/۴
- ۱۳- رجال شیخ، ۴۳/۱. ۵۷/باب میم، راه ۳۶/باب جیم، ۱. ۴۶/باب عین، ۱.
- ۱۴- رجال شیخ، ۷۲/باب جیم/ ۱. ۷۴/باب سین/ ۲. ۷۶/باب عین/ ۴ تا ۷۹/باب میم ۴، ۶. ۸۱/باب الکنی/ ۱
- ۱۵- رجال شیخ ص ۵۵/ ۲، البته این جمله را از نسخه ابن سراهنگ نقل می کنیم نیز بنگرید: قاموس الرجال ۷/۳۹۳

ارتباط رجال شیخ و رجال برقی

سرآغاز سخن

پیش از آغاز بحث توصیف عددی کوتاهی از بابهای مختلف این دو کتاب و مقایسه آنها با هم ارائه می دهیم، در اینجا بایست نکاتی چند را گوشزد شویم:

الف - ما در این آمارگیری به عناوین موجود نظر داریم حال خواه عناوین تکراری و یا محرف باشند خواه نباشند.

ب - در رجال برقی، در برخی از عناوین نمی توان مطمئن بود که عنوان مستقل است و یا بخشی از عنوان سابق و یا لاحق، مادر اینجا به طور ظنی یکی از دو احتمال را برمی گزینیم.

ج - یکی از نسخه های رجال شیخ نگاشته به تاریخ ۳ شوال ۱۰۲۶، عناوین بسیاری بیشتر از نسخه های قدیمی و معتبر دارد، در نسخه چاپی در برخی از بابها این عناوین راه یافته است، ولی چون مسلم نیست که این عناوین از اصل کتاب باشد و به احتمال زیاد این عناوین در حاشیه بوده و به سهو داخل متن شده است، از اینرو ما در تمام محاسبه ها، از جمله در اینجا، مبنای کار را بر سائر نسخه ها می نهیم بویژه بر نسخه بسیار قدیمی و معتبر به خط محمد بن سراهنگ به تاریخ ۲۱ رجب ۵۳۳*.

* در اینجا لازم می داند از جناب حجة الاسلام والمسلمین مید عبدالعزیز طباطبائی (محقق و نسخه شناس برجسته) تشکر بنمائیم، ایشان عکسی از این نسخه را - که در کتابخانه لندن می باشد - تهیه نموده، با سماحت طبع در اختیار حضرت والد نیز نهاد، و نگارنده بدین صورت امکان استفاده از این نسخه را یافت.

اختلاف نسخه چاپی با خطی.	نسخه چاپی رجال شیخ	% نسبت به کل	نسخ خطی رجال شیخ	% نسبت به رجال شیخ	رجال برقی	باب
+۱	۴۷۰	۷/۴	۲۶۹	۱۰/۰	۲۷	۱- اصحاب النبی صلی الله علیه وآله
-۸	۴۴۲	۷/۱	۴۵۰	۲۱/۸	۹۸	۲- اصحاب امیرالمؤمنین علیه السلام
۰	۴۱	۰/۷	۴۱	۲۴/۴	۱۰	۳- اصحاب الحسن علیه السلام
۰	۱۰۱	۱/۶	۱۰۱	۱۳/۹	۱۴	۴- اصحاب الحسین علیه السلام
-۱	۱۷۳	۲/۸	۱۷۴	۱۹/۰	۳۳	۵- اصحاب السجاد علیه السلام
+۳	۴۶۶	۷/۳	۴۶۳	۴۹/۲	۲۲۸	۶- اصحاب الباقر علیه السلام
+۴۶	۳۲۲۳	۵۰/۱	۳۱۷۷	۲۶/۶	۸۴۴	۷- اصحاب الصادق علیه السلام
+۱۰	۲۷۳	۴/۱	۲۶۳	۷۸/۳*	۲۰۶*	۸- اصحاب الکاظم علیه السلام
+۲۴	۳۱۷	۴/۶	۲۹۳	۲۱/۲*	۶۲*	۹- اصحاب الرضا علیه السلام
-۴	۱۱۴	۱/۸	۱۱۸	۵۹/۳	۷۰	۱۰- اصحاب الجواد علیه السلام
+۱	۱۰۳	۲/۹	۱۸۴	۴۶/۲	۸۵	۱۱- اصحاب الهادی علیه السلام
-۱	۱۰۳	۱/۶	۱۰۴	۱۹/۲	۲۰	۱۲- اصحاب العسکری علیه السلام
-۱	۵۰۹	۸/۰	۵۱۰	-	۳۳	۱۳- باب من لم یرو عنهم در رجال شیخ باب النساء در برقی
+۷۰	۶۴۱۷	۱۰۰	۶۳۴۷	۲۷/۳	۱۷۳۰	جمع کل

فصل اول: ارتباط دو کتاب تا اصحاب الباقر

تا پیش از باب اصحاب الباقر علیه السلام ارتباط روشنی بین این دو نمى یابیم، هر چند برخی از عناوین این دو کتاب یکسان است، تنها برخی از عبارات باب

* درباره این دو رقم به فصل چهارم مراجعه شود.

اصحاب السجاد علیه السلام، حاکی از نوعی ارتباط است؛ مثلاً در رجال شیخ در باب قاف از اصحاب السجاد این عبارت دیده می شود: ۱- القاسم بن عوف الشیبانی و کان یختلف بین علی بن الحسین و محمد بن الحنفیه. عین همین تعبیر در رجال برقی ص ۹ س ۲ دیده می شود.

ولی بهر حال ارتباط چندانی بین این دو کتاب در این بابها مشهود نیست، از باب اصحاب الباقر به بعد ارتباط روشنی بین این دو کتاب دیده می شود، از این رو ما هر باب را جداگانه بررسی می کنیم و پیش از آغاز هر فصل معرفی کوتاهی از آن باب در دو کتاب بدست می دهیم.

اصحاب الباقر علیه السلام

رجال برقی: من اصحاب رسول الله: ۱ و من اصحاب امیرالمومنین: ۳ و من اصحاب الحسن و الحسین و اصحاب علی بن الحسین علیهم السلام: ۷، اصحاب ابی جعفر: ۲۱۷، جمع کل: ۲۲۸.

رجال شیخ: مجموع عناوین: ۴۶۳،

ثقه: ۵، ضعیف: ۱، زیدی: ۲، بتری: ۷، مجهول: ۲۵ یا ۲۶، عامی: ۳ یا ۵.

- از علی بن الحسن بن فضال در دو ترجمه مطلبی نقل می شود^۱.

وفات ۴ نفر ذکر شده است^۲.

در هنگام ذکر وفات جابر بن یزید جعفری از ابن حنبل و یحیی بن معین و قتیبی نقل می شود^۳. تراجم مختصر بوده، در اکثر تنها نام راوی دیده می شود و در برخی روایت وی، از امام صادق علیه السلام و برخی از رواة صاحب ترجمه و خصوصیات از این قبیل ذکر می شود.

حال به مقایسه دو کتاب می پردازیم:

تا پیش از باب زاء، تعداد نسبتاً کمی از عناوین رجال شیخ کاملاً با عناوین رجال برقی یکسان یا اختلاف آن ناچیز می باشد، نسبت این تعداد به کل عناوین $\frac{28}{179} = 16\%$ می باشد، که به علت کمی آن، نمی توان مطمئن بود که شیخ قده در این بابها از رجال

برقی مطلبی اخذ نموده باشد، هر چند مظنون آنست که شیخ این عناوین را از برقی گرفته است.

از باب زاء به بعد این نسبت بسیار بیشتر می گردد و مواردی چند به عین ترتیب در رجال برقی دیده می شود. به عنوان نمونه بخشی از باب میم این دو کتاب را با هم مقایسه می کنیم، (البته باید توجه داشت که رجال برقی به ترتیب الفبائی نیست بنابراین ما تنها نامهایی که با میم آغاز می شود می آوریم، تمامی این نامها را که در رجال برقی می باشد در اینجا ذکر می کنیم و برای سهولت امر تحقیق آنها را رقم زده در روبروی نامهای مشابه آن از رجال شیخ قرار می دهیم.)

رجال برقی

رجال شیخ / ۱۳۵

۱- محمد بن مسلم الثقفی الطحان طائفی	۱- محمد بن مسلم الثقفی طائفی / ص ۹
وکان اعور	س آخر
۲- محمد بن ابی ساره	۳- محمد بن ابی ساره، ۱:۱۰
۳- محمد بن قیس الانصاری	۴- محمد بن قیس الانصاری
۴- محمد بن مروان الکلبی	۵- محمد بن مروان الکلبی
۵- محمد بن عجلان المدنی	۲- محمد بن عجلان المدنی ۹: آخر
۶- محمد بن اسحاق [المدنی] صاحب السیرعامی	۷- محمد بن اسحاق المدنی صاحب السیره، ۲:۱۰
۷- محمد الطیار مولی فزاره	۶- محمد الطیار مولی فزاره
۸- محمد بن شریح الحضرمی یکنی ابابکر	۸- محمد بن شریح الحضرمی
۹- معمر بن یحیی بن بسام دجاجی کوفی	۹- معمر بن یحیی بن بسام. ۱۱: ۴
۱۰- معمر بن عطاء	۱۰- معمر بن عمر بن عطاء.

* پس از این عنوان، این عنوان دیده می شود: معمر بن ابی وسکه، حضرت والد احتمال داده اند که این دو عنوان محرف بوده، صحیح آن چنین باشد: معمر بن عطاء، عمر بن معمر بن ابی و شیکه (ر. ک. رجال شیخ، باب العین، رقم ۲۴).

- ۱۱ - مالک بن اعین الجهنی
 ۱۲ - میسر بن عبدالعزیز النخعی المدائنی
 ۱۳ - معروف بن خربوذ المکی
 ۱۴ - میمون القداح مولی بنی مخزوم مکی
 ۱۵ - المفضل بن قیس بن رمانه
 ۱۶ - موسی بن اشیم
 ۱۷ - موسی بن زیاد
- ۱۱ - مالک بن اعین [الجهنی...]
 ۱۲ - میسر بن عبدالعزیز المدائنی [النخعی]
 ۱۳ - معروف بن خربوذ المکی . ۷:۱۵
 ۱۴ - میمون القداح مولی بتی مخزوم
 ۱۵ - المفضل بن قیس بن رمانه الاشعری ۱۵:۱۰
 ۱۶ - موسی بن اشیم . ۱۵:۱۳
 ۱۷ - موسی بن زیاد ۱۵:۱۳

- از عنوان ۱۸ تا آخر باب (رقم ۶۰) در رجال برقی نیست.

چنانچه می بینید از عنوان اول تا هفدهم رجال شیخ به ترتیب، جز در دو مورد در رجال برقی دیده می شود، تنها هفت عنوان در رجال برقی، در بین این نامها راه یافته که برخی از آنها در ظاهر از اشتباه نسخه می باشد، این هفت عنوان چنین است: محمد بن عبید الحذاء (پس از رقم ۷)، محمد بن صاحب السعاد، محمد بن عمران مولی بنی هاشم (پس از رقم ۸)، معمر بن ابی وسکة (پس از رقم ۱۰)، [مالک] الهمدانی (پس از رقم ۱۱)، میسرة (پس از رقم ۱۲)، المستنیر الجعفی (پس از رقم ۱۷).

این عناوین برخی در ظاهر و برخی به احتمال محرف بوده است و درباره بقیه نیز احتمال دارد که از قلم شیخ افتاده باشد و یا در نسخه شیخ از رجال برقی نبوده است. باری در یک محاسبه تعداد عناوینی که از باب زاء تا آخر باب اصحاب الباقر علیه السلام در رجال شیخ، به گونه مشابه و یا به عین الفاظ در رجال برقی دیده می شود، به ۱۵۸ عنوان می رسد. که نسبت این رقم به مجموع عناوین رجال شیخ $\frac{158}{284} = 55\%$ ، و نسبت این رقم به مجموع عناوین رجال برقی (که با زاء و حرفهای پس از آن آغاز می شود): $\frac{158}{182} = 87\%$ می باشد.

مشابهت بسیار رجال شیخ و رجال برقی نمی تواند تصادفی باشد، با استفاده از حساب احتمالات می گوئیم که مسلماً شیخ از رجال برقی بهره فراوان گرفته است. البته در اینجا باید اشاره کنیم که مدعای ما، این نیست که شیخ حتماً به گونه مستقیم از

رجال برقی استفاده کرده است بلکه ممکن است مؤلف رجال برقی و شیخ هر دو از منبع
سومی بهره برده باشند و یا وجوه دیگری که برای ارتباط تصویر می شود.

آنچه ما در صدد اثبات آنیم، وجود ارتباطی بین این دو کتاب است به هر نحوی
که باشد و همین مقدار از ارتباط در تصحیح دو کتاب نقش مهمی دارد، حال ما موارد
اختلاف دو کتاب را در باب اصحاب الباقر ذکر می کنیم تا اهمیت بحث روشن شود.
در این موارد یکی از دو عنوان محرف است که ما تنها به ذکر موارد اختلاف پرداخته از
بحث در اینکه کدامیک از این دو عنوان صحیح و کدامیک محرف، خودداری می کنیم.

عناوین محرفه

رجال برقی

رجال شیخ

۱۹ - اسماعیل بن عبدالرحمن السدی الکوفی اسماعیل بن عبدالرحمن الجعفی ۱۲: ۴
در رقم ۲۲: اسماعیل بن عبدالخالق الجعفی نیز دقت شود.

۲۳ - اسماعیل مکنی ابوالعلاء، من بنی ابوالبلاد، ابواسماعیل من قیس بن ثعلبه
قیس بن ثعلبه ۱۴: ۶.

۳۱ - اسحاق بن جعفر بن علی اسحاق بن جعفر بن محمد بن علی ۱۰: ۸.

۸- بشر الرّجال بشیر الرجال ۱۳: ۸.

۸- جعفر بن ابراهیم الجعفی جعفر بن ابراهیم الحضرمی ۱۶: ۲

۳ - الحسن بن حبیب الاسدی الخ الحسن بن ابی حبیب ۱۲: آخر

۱۰ - حسن بن زیاد البصری حسن الزیات البصری ۱۳: ۱

۸ - زکریا بن عبدالله النقاض الکوفی زکریا الفیاض ۱۲: ۵

۱ - سلمة بن قیس الهلالی سلیم بن قیس الهلالی ۹: ۹

۴ - سلمة بن الاثم (الاهم خ. ل) سلمه بن الاثم (الاهم خ. ل) ۱۲: ۶

در نسخه چاپی رجال شیخ الاثم طبع شده است.

۶ - سالم الاشل بیاع المصاحف سالم الاسل بیاع المصاحف ۱۲: ۷

مصحح رجال برقی متن را به مانند رجال شیخ نموده است.

- ۸ - سالم الجعفی سلام الجعفی ۴:۱۳
- ۹ - سالم المکی سلام المکی ۵:۱۳
- ۱۰ - سلیمان بن محرز سلیمان بن محمد ۵:۱۳
- ۱۱ - سلیمان (سلمان خ. ل) بن خالد سلیمان بن خالد ۵:۱۳
- ۱۶ - سکین المعدنی (المعدی خ. ل) سکین الجعدی ۴:۱۶
- ۲۵ - سعد بن الحسن الکندی [سعید بن الحسن الکندی] ۴:۱۵
- ۱۲ - عبدالرحیم القصیر عبدالرحمن القصیر الاسدی ۶:۱۰
- ۱۹ - عبدالرحمن بن سلمان الانصاری عبدالرحیم بن سلیم الانصاری ۲:۱۱
- ۳۰ - عقبه بن شیبۀ یکنی اباشیبۀ الاسدی عقبه بن ابی شیبۀ الاسدی ۲:۱۳
- ۳۱ - عطیة بن ضرار عطیة اخوعوام (احتمالا) ۲:۱۴
- ۱ - قدامه بن سعید بن ابی زائده قدامه بن سعید بن زائده ۸:۱۵
- مصحح رجال برقی در این مورد نیز با کمک رجال شیخ لفظ «ابی» افزوده است.
- ۹ - کامل الوصافی کامل الرصافی (الوصافی خ. ل) ۱۲: آخر
- ۱ - یعقوب بن شعیب بن میثم الاسدی یعقوب بن جعفر بن شعیب بن میثم الاسدی ۹:۱۰

چند بحث رجالی

بحث اول: در رجال برقی ۳:۱۳، این عنوان را می بینیم: زیاد بن ابی رجاء ابو عبیده. در رجال شیخ این عنوان دیده می شود: زیاد بن عیسی ابو عبیده الحداء و قیل: زیاد بن رجاء روی عنه و عن ابی عبدالله مات فی حیوة ابی عبدالله علیه السلام، (رقم ۵).

نجاشی ابو عبیده حداء را در کتاب خود به عنوان زیاد بن عیسی ترجمه کرده، در ضمن آن می نویسد: قال سعد بن عبدالله: «و من اصحاب ابی جعفر ابو عبیده و هو زیاد بن ابی رجاء کوفی، ثقه صحیح و اسم ابی رجاء منذر».

گویا شیخ در کلام خود به عبارت برقی نظر داشته و یکی از دو کلمه «رجاء» یا «ابی رجاء» تصحیف دیگری است.

در این بحث ممکن است بگوئیم که: در عنوان ابو عبیده حذاء و زیاد بن [ابی] رجاء الکوفی هر دو در اسناد وجود داشته اند، و در بین دانشمندان رجال اختلاف شده که این دو یک نفرند چنانچه سعد بن عبدالله و برقی می گویند و یا اینکه دونفرند، چنانچه شیخ هر دو عنوان را با فاصله کمی در باب اصحاب الصادق (حرف زاء رقم ۳۴، ۴۷) آورده است.

بحث دوم: برقی در ص ۱۳: ۳، زیاد بن سوقة مولى ابى جعفر را نام برده است، زیاد بن سوقة به تصریح شیخ در رجال: رقم ۳ مولى جریر بن عبدالله است نه مولى ابى جعفر. شیخ قده از دونفر دیگر یاد کرده که به این بحث مربوط است یکی به رقم ۱۱۴ زید [زیاد] الهاشمی مولا هم المدنی ابو محمد مولى ابى جعفر (ع) و دیگری به رقم ۱۷ زیاد مولى ابى جعفر (ع) بنظر می رسد که در رجال برقی یکی از این دو عنوان وجود داشته و از آن ساقط شده است مثلاً عبارت صحیح چنین بوده است:

زیاد بن سوقة، زیاد مولى ابى جعفر

بحث سوم: برقی در همان صفحه س ۴ آورده است: زیاد الاسود التمار،

در رجال شیخ دو عنوان مشابه این عنوان دیده می شود، یکی: ۸- زیاد الاسود البان [لقب له] الکوفی، روى عنه وعن ابى عبدالله عليه السلام. و دیگری: ۲۰- زیاد بن الاسود النجار مجهول.

به نظر می رسد که یکی از این دو عنوان یا هر دو آنها با عنوان رجال برقی متحد است، و بنابراین ظاهراً در یکی از این عناوین تصحیفی رخ داده است، و بعید نیست که عنوان رقم ۲۰ به رجال برقی مرتبط باشد زیرا اکثر قریب به اتفاق مواردی که در آنها کلمه مجهول بکار رفته در رجال برقی دیده می شود.

بحث چهارم: در رجال برقی ص ۱۶: ۳ این دو عنوان دیده می شود: هلقام، حارث بن شریح المنقری، و در حاشیه از دو نسخه کتاب عنوان: هلقام بن حرب بن شریح نقل شده است.

در نسخه چاپی رجال شیخ این دو عنوان به رقم ۴۴ به صورت الحارث بن شریح المنقری چاپ شده است، و در نسخ معتبره این کتاب به جای الحارث، «حرب»

آمده است. ظاهراً صحیح: حرب بن سریح المنقری باشد که در کتب عامه عنوان شده، آنرا باسین مهمله و جیم معجمه ضبط نموده اند، و به روایت وی از امام ابوجعفر الباقر تصریح کرده اند.^۴

بحث پنجم: یکی از کسانی که در کتب رجال به لقب ابوبصیر ملقب می باشد «عبدالله بی محمد اسدی کوفی» می باشد، محقق تستری در یک بحث زیبا و جالب به این رای می رسد که این عنوان وجود خارجی ندارد و ناشی از اشتباه نسخه رجال کشی بوده، که به رجال شیخ نیز راه یافته است.^۵

نگارنده به بیانی دیگر اصل ادعاء ایشان (وجود نداشتن ابوبصیر عبدالله بن محمد الاسدی) در توضیح می گوئیم که از عنوان چهارم باب عین از اصحاب الباقر تا عنوان ۴۹ تقریباً به عین ترتیب و عین الفاظ در رجال برقی از ص ۱۰ تا ص ۱۶ دیده می شود، البته با اندکی تفاوت و کم و زیادی و جابجائی عناوین.

عنوان ۲۶ از این باب چنین است. عبدالله بن محمد الاسدی کوفی یکنی ابا بصیر در رجال برقی در جای این عنوان چنین می گوئیم: ابوبصیر یحیی بن ابی القاسم الاسدی، واسم ابی القاسم [اسحاق] یحیی بن القاسم.

با توجه به اینکه عناوین قبل و بعد عنوان «عبدالله بن محمد اسدی» غالباً از رجال برقی است، به نظر می رسد که این عنوان نیز از رجال برقی گرفته شده است، این ادعاء دور نیست که نسخه ای از رجال برقی که در دست شیخ بوده در اینجا مشتمل بر عنوان زیادتی بوده و از اینجا عنوان غیر واقعی: ابوبصیر عبدالله بن محمد الاسدی درست شده است، ممکن است عبارت اصلی چنین بوده است: عبدالله بن محمد الاسدی ابوبصیر یحیی بن ابی القاسم الاسدی الخ، شیخ قده در هنگام تألیف باب عین، سهواً کنیه ابوبصیر را تتمه عنوان عبدالله پنداشته است، و در باب یاء به طور صحیح، کنیه ابوبصیر را به عنوان یحیی مربوط دانسته است، بنابراین فرض عبدالله بن محمد الاسدی وجود داشته ولی مکنی به ابوبصیر نبوده است.

* این نام را ما از خود افزودیم و در بحث بعدی درباره آن سخن می گوئیم.

بحث ششم: در باب یاء رجال شیخ از عنوان اول تا نهم با اندک اختلافی در رجال برقی تقریباً به همین ترتیب دیده می شود، عنوان دوم و سوم چنین است، ۲- یحیی بن ابی القاسم یکنی ابابصیر مکفوف و اسم ابی القاسم اسحاق. ۳- یحیی بن القاسم الحذاء از مقایسه این دو عنوان با عبارت برقی که در بحث سابق نقل شد: (ابوبصیر یحیی بن ابی القاسم الاسدی و اسم ابی القاسم یحیی بن القاسم) در می یابیم که کلمه «اسحاق» از آن عبارت ساقط شده و یحیی بن القاسم عنوان دیگری است.

فصل دوم: اصحاب ابی عبدالله جعفر بن محمد علیهما السلام

رجال شیخ

در این باب که اندکی بیش از نیمی از کل عناوین کتاب را در بر می گیرد، توثیق و تضعیفی دیده نمی شود، تنها درباره محمد بن قیس ابونصر اسدی. کلمه «ثقة [ثقة]»^۶ و درباره عمرو بن جمیع عبارت ضعیف الحدیث^۷ و در مورد محمد بن الحجاج المدني عبارت «منکر الحدیث»، بکار برده شده است.^۸ در باب میم تاریخ وفات ۲۸ نفر از کسانی که محمد نام دارند، و مدت عمر بسیاری از آنها را ذکر کرده است، عناوین معمولاً مختصر بوده تنها به ذکر نام اکتفاء شده است.

مجموع عناوین: ۳۱۷۷ ابواب اسماء ۳۱۲۵، باب کنی: ۲۴، باب من لم یسم: ۱۴، باب نساء: ۱۴.

رجال برقی

من ادرك من اصحاب ابی جعفر علیه السلام و روی عنه: ۵۹، اصحاب ابی عبدالله: ۷۸۵، کل عناوین: ۸۴۴.

برای بررسی ارتباط رجال شیخ و رجال برقی در این باب ناگزیریم ابتداء نظری به مقدمه رجال شیخ بیفکنیم، در مقدمه این کتاب می خوانیم:

... ولم اجد لاصحابنا کتابا جامعاً فی هذا المعنى الا مختصرات، قد ذکر کل انسان منهم طرفاً الا ما ذکره ابن عقدة من رجال الصادق علیه السلام فانه قد بلغ الغایة فی ذلك، ولم یذكر رجال باقی الائمة علیهم السلام وانا اذکر ما ذکره واورد من بعد ذلك، ما لم یورده (یذکره خ. ل.)...

از این عبارت برمی آید که اصحاب الصادق علیه السلام در کتاب شیخ طوسی منحصر به رجال ابن عقدة نیست، بلکه شیخ ابتداء عناوین موجود در رجال ابن عقدة را می آورد و سپس بر آنها عناوینی دیگر می افزاید، حال سؤالی مطرح می شود که در هر باب چه عناوینی از رجال ابن عقدة و چه عناوینی از غیر آن است؟ هیچ نشانه واضح و تردید ناپذیری در این مسأله نیست، عناوین پشت سرهم قرار گرفته پاسخ این سؤال دشوار گردیده است. اما نگارنده با فحص در باب اصحاب الصادق علیه السلام راهی برای شناسائی این دو دسته از عناوین یافته است، در توضیح این راه به روش کلی تنظیم اسامی در رجال شیخ باز می گردیم، پیشتر گفتیم که در رجال شیخ هیچ ترتیب خاصی در جای قرار گرفتن نامها وجود ندارد تنها در اول اسامی رعایت ترتیب شده است حتی اشخاص هم نام در یک جا جمع نیامده اند.

مثلاً در باب «من لم یرو عنهم» ترتیب اسامی چنین است: احمد، ابراهیم، احمد احمد، آدم، ابراهیم، احمد، ابراهیم، احمد، احمد، ... و همین طور در سایر بابها، ولی در باب اصحاب الصادق به ترتیب ویژه ای بر می خوریم، باب اصحاب الصادق را با هم مطالعه می کنیم: در ابتداء ۱۴ نفر به نام احمد دیده می شود و سپس ۶ نفر به نام آدم و پس از آن ۵۸ نفر به اسم ابراهیم مشاهده می شود، و به دنبال آنها افراد مسمی به اسماعیل (۴۱ نفر)، اسحاق (۲۴ نفر)، ادريس (۸ نفر)، ایوب (۱۶ نفر)، ابان (۱۶ نفر)، انس (۵ نفر)، اسلم (۴ نفر)، اسرائیل (۴ نفر)، اسد (۳ نفر)، اسید (۵ نفر)، اسود (۲ نفر)، اشعث (۳ نفر)، اسباط (۳ نفر)، ارطاه، اشبیم، الاسقع، الیاس، اشعر، اسعد (هریک ۱ نفر).

چنانچه می بینید افراد همنام در کنار هم قرار گرفته اند، در ابتداء نامهای مشهورتر دیده می شود و کم کم به نامهای غریب که کمتر کسی بدانها نامیده می شود می رسیم،

و در آخر به نامهای آحاد و یگانه بر می خوریم.

به احتمال بسیار علت تقدیم نام مبارک «احمد» تیمن و تبرک جستن به این نام شریف می باشد، چنانچه در باب میم نیز نام شریف محمد و در باب عین نیز نامهای عبدالله، عبیدالله، عبدالرحمن، عبدالرحیم و مانند آن را بر سائر نامها مقدم داشته اند و از همین رو نام علویان بر دیگر نامها پیشی گرفته است.

در کلمه «محمد» در نام پدر نیز مراعات ترتیب گردیده است. این ترتیب در هیچ جای رجال شیخ سابقه ندارد، و تنها در باب اصحاب الصادق دیده می شود، ولی نکته مهم اینجاست که این ترتیب تا آخر باب ادامه نمی یابد، بلکه مثلا در باب همزه پس از نام اسعد، دوباره نام احمد (۲ بار) دیده می شود و پس از آن نامهای ایوب، اسماعیل، ابراهیم (۱۰ مورد)، اسماعیل (۲ مورد)، اسحاق (۲ مورد)، ایوب، ابراهیم، ابان، اسد، اسحاق (۲ مورد) مشاهده می گردد.

چنانچه می بینید در این بخش اخیر مانند سایر بابهای رجال شیخ ترتیب رعایت نشده است، در غیر باب الف نیز به دو نحو تنظیم عناوین، به گونه روشنی بر می خوریم. این امر نمی تواند تصادفی باشد، کلید حل سؤال آغاز فصل نیز در اینجا نهفته است، بنظر می رسد که قسمت اول هر باب که ترتیب و نظم خاصی دارد از رجال ابن عقده ماخوذ است و قسمت دوم هر باب که ترتیب خاصی ندارد از غیر این کتاب گرفته شده است، از این پس ما عناوین بخش اول هر باب را عناوین اولیه و عناوین بخش دوم را عناوین ثانویه می نامیم، تفکیک بین این دو دسته عناوین ثمرات مهمی در علم رجال برجای می نهد بدین جهت ما نخست به تفصیل عناوین اولیه را از عناوین ثانویه جدا می کنیم و سپس فهرست وار به ثمرات این تفکیک اشاره می نمائیم پیش از آغاز این قسمت از بحث ناگزیر از ذکر دو مقدمه می باشیم.

مقدمه اول: در تفکیک عناوین ثانویه از اولیه مشکله ای وجود دارد، و آن اینکه ممکن است برخی از اسماء غیر مشهور از غیر کتاب ابن عقده گرفته شده باشد و بنابراین عناوین ثانویه با نام غریب آغاز شده باشد، بدین ترتیب مرز شروع عناوین ثانویه روشن نخواهد بود.

ابن عبدالعزیز و هو کوفی ۱۱:۲۷

وجودندارد و بعد از ابوالسفاتج عنوان بعدی است

ابراهیم الکرخی من ابناء العجم، بغدادی ۱۳:۲۷

ابویوب الخزاز، وهو ابراهیم بن عیسی

کوفی و یقال ابن عثمان آخر ص ۲۷ و اول ۲۸

ابراهیم [بن] مهاجر اول ۲۸

ابراهیم بن المثنی، اول ۲۸

۲۳۸- ابراهیم بن معقل بن قیس اخواسحاق

۲۳۹- ابراهیم الکرخی بغدادی

۲۴۰- ابراهیم بن عیسی کوفی خزاز

و یقال ابن عثمان

۲۴۱- ابراهیم بن مهاجر

۲۴۲- ابراهیم بن المثنی

و همینطور تا آخر باب همزه اکثر عنوانهای ثانویه در رجال برقی / ۲۸، به عین الفاظ

و غالباً به عین ترتیب دیده می شود، تغییرات کمی هم در الفاظ دیده می شود که در اکثر آنها یکی از دو عنوان ظاهراً، تحریف عنوان دیگری است.

راقم سطور احتمال می دهد که لااقل برخی از عناوینی که در رجال برقی وجود

ندارد و یا مواردی که ترتیب اسامی متفاوت است در اثر اختلافاتی است که در نسخه

موجود رجال برقی و یا نسخه ای از این کتاب که در دست شیخ طوسی بوده رخ

داده است.

بهر حال تشابه عجیب این عناوین تصادفی نیست، چنانچه در سائر بابها نیز چنین

تشابهی دیده می شود.

با توجه به آنچه گفته آمد بنظر می رسد که شیخ ابتداء افراد موجود در رجال

ابن عقده را ذکر کرده، پس از آن از رجال برقی عناوینی را که در رجال ابن عقده نبوده،

برداشته در کتاب خود می آورد. البته ممکن است ارتباط رجال شیخ و رجال برقی به طور

غیر مستقیم باشد چنانچه در فصل سابق بدان اشاره کردیم، ما هرجا سخن از اخذ شیخ از

رجال برقی می زنیم مراد همین ارتباط بین این دو کتاب- چه مستقیم، چه غیر مستقیم-

می باشد.

پس از روشن شدن این دو مقدمه به بحث اصلی خود بر می گردیم و عناوین اولیه

را از عناوین ثانویه جدا ساخته، ارتباط عناوین ثانویه را با رجال برقی روشن می سازیم، در

هر باب عناوینی را که در یکی از دو کتاب رجال شیخ یا برقی محرف بوده ذکر

می‌نمائیم، البته در عناوین اولیه نیز تحریفاتی رخ داده که با استفاده از رجال برقی می‌توان آنها را تصحیح نمود و یا بالعکس، ولی چون این موارد به موضوع بحث ما ارتباط مستقیم ندارد از پرداختن به آن خودداری می‌کنیم.

این نکته را نیز گوشزد می‌کنیم که در ذکر عناوین محرفه همیشه ابتداء عنوان رجال شیخ را با ذکر رقم و سپس عنوان رجال برقی را با ذکر صفحه و سطر می‌آوریم در برخی از موارد تحریف تنها در نسخه چاپی رجال شیخ رخ داده است و بسیاری از نسخه‌های معتبر رجال شیخ مانند رجال برقی می‌باشند اغلب این گونه موارد را در اواخر بخش عناوین محرفه ذکر می‌کنیم.

برخی از تحریفات به توضیحات مختصری نیازمند است که به اشاره از آن می‌گذریم.

«باب الهمز»

مجموع عناوین: ۲۴۴، عناوین اولیه: ۲۱۹، عناوین ثانویه: ۲۵
 پیشتر گفتیم که عناوین ثانویه از احمد بن الحارث (رقم ۲۲۹) آغاز می‌شود، ارقامی از عناوین ثانویه که در رجال برقی نیست عبارتند از: ۲۳۲-۲۳۸-۲۴۹-۲۵۰.

عناوین محرفه

برخی از این عناوین پیشتر گذشت، برخی دیگر از عناوین محرفه عبارتند از:

۲۵۲- اسد بن یحیی البصری اسد بن بحر البصری ۴: ۴

۲۴۳- اسماعیل بن ابان الخیاط اسماعیل بن ابان الحنّاط ۴: ۲۸

در چند نسخه معتبر از رجال شیخ به جای الخیاط: «الحنّاط» دیده می‌شود.

«باب الباء»

مجموع عناوین: ۹۳، عناوین اولیه: ۸۸، عناوین ثانویه: ۵
 از بکر بن ابی بکر کوفی (رقم ۹۰). تمام این عناوین در رجال برقی وجود دارد.

عناوین محرفه

۹۰- بکر بن ابی بکر کوفی

بکر بن بکر کوفی ۸:۴۰

(+) در رجال برقی ۴۵: ۵، این عنوان را می بینیم: بسطام الزیات، و هو ابوالحسن

الواسطی الهمی الصیمری.

مصصح کتاب در حاشیه می نویسد: «که دو لقب «همی» و «صیمری» را

تنها برقی ذکر کرده است، معنی کلمه (همی) را هم نفهمیده ام» در رجال شیخ رقم

۹۳، بسطام الزیات ابوالحسین [فی النسخ المعتبره: ابوالحسن] الواسطی عنوان شده است

و دو لقب دیگر نیامده است، ظاهراً این دو لقب تصحیف عنوان دیگری می باشد مثلاً

تصحیف عنوان (الهیثم الصیرفی) که در رجال شیخ باب هاء رقم ۳۴ بصورت: «الهیثم

بن حبیب الصیرفی الکوفی اسند عنه»، آن را می بینیم.

«باب التاء»

یک عنوان، که از عناوین اولیه است.

«باب التاء»

مجموع عناوین: ۱۶، عناوین اولیه: ۱۵، عنوان آخر از عناوین ثانویه است: ثابت

مولی جریر، این عنوان در رجال برقی: به صورت ثابت مولی بنی جریر دیده می شود.

«باب الجیم»

مجموع عناوین: ۸۱، عناوین اولیه: ۷۰، عناوین ثانویه: ۱۱

ظاهراً از جعفر بن سماعه (رقم ۷۰) عناوین ثانویه شروع می شود، البته با حذف

رقم ۶۷: الجارود بن السری التمیمی الحمانی الکوفی، که به رقم ۲۵ به صورت

الجارود بن السری التمیمی السعدی الکوفی تکرار شده است. تمامی عناوین ثانویه در

رجال برقی دیده می شوند.

عناوین محرفه

۷۸- جندب بن عبدالله بن جندب الجبلی جندب ابو عبدالله بن جندب الجبلی ۶:۴۵
 (+) رقم ۷۲: جبیر روی عنه یونس بن یعقوب می باشد، در رجال برقی ۳۸: ۴ این
 عنوان دیده می شود: صباح مولی عثمان بن جبیر، روی عنه یونس بن یعقوب ظاهرا در
 نسخه رجال برقی که در دست شیخ بوده، عثمان از جبیر جدا بوده است.
 (++) رقم ۷۹: جریر بن حکیم الازدی المدائنی اخو مرازم می باشد این عنوان در
 رجال برقی نیست ولی در ص ۴۵: آخر، این عنوان را می بینیم: حدید بن حکیم الازدی
 المدائنی و اخوه مرازم، به احتمال قوی صحیح عبارت موجود رجال برقی است و
 نسخه ای از این کتاب که در دست شیخ بوده محرف بوده است و اصلا مرازم برادری به
 نام «جریر» نداشته است. مؤید این احتمال آنست که در باب میم رقم ۷۸ این عنوان
 دیده می شود: محمد بن حکیم الساباطی و له اخوة محمد و مرازم و حدید بنو حکیم.
 البته در این عبارت تصحیفی رخ داده و ممکن است صحیح آن چنین باشد: و هم
 اخوة محمد الخ، ولی بهر حال در این عبارت از جریر سخنی به میان نیامده است فتأمل:

«باب الحاء»

مجموع عناوین: ۳۴۵، عناوین اولیه: ۲۸۸، عناوین ثانویه: ۵۷
 عناوین ثانویه از حماد بن ابی طلحه (رقم ۲۸۸) آغاز می شود، و همگی بجز رقم
 ۲۹۴، ۳۰۶، ۳۱۵، ۳۲۰، ۳۲۱، در رجال برقی وجود دارد.

عناوین محرفه

۲۸۹- حماد بن بشیر
 ۲۹۱- حماد بن یس
 ۲۹۳- حماد النوی روی عنه ابن فضال
 حماد بن قیس ۱۲:۲۱
 حماد النواء، روی عنه عبدالله بن مسکان

۱۲:۲۱

- ۲۹۹- الحسن بن زیاد الصیقل یکنی ابا الولید الحسن بن رباط الصیقل و کنیتہ ابو الولید مولى كوفى ۴:۲۶
- ۳۰۰- الحسين بن عمر [عمر و خ. ل.] بن یزید حسن بن عمر بن یزید [یزید خ. ل.] ۶:۲۶
- ۳۰۲- حسین بن بنت ابی حمزه الثمالی حسین بن ابی حمزه الثمالی ۸:۲۶
- ۳۰۵- حسین بن عثمان الاحمسی مولى كوفى حسین بن حماد الاحمسی البجلی كوفى ۱۱:۲۶
- ۳۰۸- الحسين بن علی الكلبی الحسين بن علوان الكلبی ۲۶: آخر
- ۳۰۹- الحسين بن المنذر اخو ابی حسان الحسين بن المنذر بن اخى حسان ۱:۳۷
- ۳۱۳- الحسين بن مخلد بن الیاس خزاز الحسين بن مخلد بن الیاس من فزاره ۲:۲۷
- ۳۱۴- الحسين بن ثور الحسين بن نویر (یوم خ. ل.) ۲:۲۷
- مصصح رجال برقی در این عبارت به جای «نویر» در متن «ثویر» را قرار داده است.
- ۳۲۷- حسان بن المعلم حسان المعلم ۳:۲۷
- ۳۲۹- حفص بن عمرو النخعی حفص بن عمر النخعی ۲:۴۲
- ۳۳۲- حفص بن الهیثم الاعور حفص [بن] القاسم الاعور كوفى ۴:۳۷
- ۳۳۹- حفص الضبى ابو عمرو كوفى حفص الضبى ابو عمرو كوفى ۷:۳۷
- ۳۴۰- حفص بن الابيض حفص بن الابيض ۷:۳۷
- ۳۴۳- حکم بن حکیم ابوخلاد الصیرفی حکم بن [حکیم بن] ابی خلاد الصیرفی ۳۸: آخر

«باب الخاء»

مجموع عناوین: ۷۳، عناوین اولیه: ۶۷، عناوین ثانویه: ۶
از خالد العاقولی (رقم ۶۸) عناوین ثانویه شروع می شود می توان گفت که تمام
عناوین ثانویه در رجال برقی وجود دارد.

عناوین محرفه

۷۱- خالد بن یزید، یکنی ابا خالد القماط یزید ابوخلاد القماط ۱۰:۳۱

(x) در رجال برقی دو عنوان خالد العاقولی و هو ابواسماعیل الخیاط (۸:۳۱) و ابواسماعیل العاقولی (۴:۴۷) دیده می شود، در رجال شیخ رقم ۶۸ در نسخه چاپی این عنوان را می بینیم: خالد العاقولی، و هو ابواسماعیل الخیاط بن نافع البجلی، در اینجا در نسخه چاپی عنوان دیگری با عنوان خالد العاقولی مخلوط شده است، این عنوان خالد بن نافع البجلی است که در نسخ معتبر رجال شیخ و نیز در رجال برقی پس از (خالد العاقولی و هو ابواسماعیل الخیاط) آمده است.

در مورد کلمه عاقولی نیز در برخی از نسخ عاقول آمده است که ظاهراً تصحیف می باشد عاقولی منسوب به دیر عاقول است که برخی بدان نسبت دارند^۹.

(xx) رقم ۷۲: خالد بن ماد القلانسی در رجال برقی وجود ندارد ولی ممکن است که این رقم همان رقم ۶۹: خالد بن زیاد القلانسی کوفی باشد و یکی از این دو عنوان در نسخه مصدر شیخ تحریف شده و سپس بین نسخه اصلی و نسخه محرف جمع شده بوده است.

«باب الدال»
 ۴۵ عنوان همگی از عناوین اولیه است.

«باب الذال»
 یک عنوان، از عناوین اولیه است.

«باب الراء»
 مجموع عناوین: ۵۸، عناوین اولیه: ۵۳، عناوین ثانویه: ۵

از رزین بن انس الکلبی (رقم ۵۵). دو رقم ۵۶ و ۵۷ در رجال برقی وجود دارد.
 «باب الزاء»
 مجموع عناوین: ۱۰۷، عناوین اولیه: ۱۰۲، عناوین ثانویه: ۵

از زکریا بن الحسن الواسطی (رقم ۱۰۴). رقم ۱۰۶ در برقی وجود ندارد، و درباره زیاد ابو عبیده حذاء (رقم ۱۰۸) در باب اصحاب الباقر بحث نمودیم، سایر ارقام در برقی دیده می شود.

تحریف

۱۰۴- زکریا بن الحسن الواسطی زکریا بن الحر الواسطی ۳۰: آخر

«باب السین»

مجموع عناوین: ۲۴۱، همگی از عناوین اولیه است.

«باب الشین»

مجموع عناوین: ۲۴، عناوین اولیه: ۲۳

عنوان آخر: شعیب بن مرثد اخو مفضل بن مرثد از عناوین ثانویه بوده و در رجال برقی مشاهده می گردد.

«باب الصاد»

مجموع عناوین: ۴۶، عناوین اولیه: ۴۴، عناوین ثانویه: ۲ این دو عنوان در رجال

برقی وجود دارند.

«باب الضاد»

۹ عنوان، همگی اولیه است.

«باب الطاء»

۱۰ عنوان، همگی اولیه است.

«باب الظاء»

۲ عنوان، هر دو اولیه است.

«باب العين»

مجموع عناوین ۷۳۸، عناوین اولیه: ۶۷۳، عناوین ثانویه: ۶۵.

عناوین ثانویه از رقم ۶۷۳: عبدالرحیم و عبدالملک ابنا عتبة اللهبیان شروع می شود. البته رقم ۶۷۰: عذافر می باشد که همنام آن پیش از آن آمده است، ولی این عنوان نادرست بوده، «عذار» صحیح است چنانچه در قاموس و برخی از نسخ رجال شیخ دیده می شود.

عناوین ثانویه در رجال برقی دیده می شود به جز ۶ رقم: ۶۸۸، ۷۰۵، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۶، ۷۲۲، رقم ۷۴۱ تا آخر باب عین در نسخ معتبره رجال شیخ وجود ندارند.

عناوین محرفه

- ۶۹۶- عبدالله بن رباط
- عبدالله بن علی بن رباط ۱:۲۲
- ۷۰۵- عیسی بن الفرغ (الفرغ خ. ل)
- عیسی بن ابی الفرغ ۱۰:۳۰
- ۷۱۴- علی بن السری الکوفی
- علی بن السری الکرخی ۸:۲۵
- ۷۲۵- علی بن عطیة العوفی
- علی بن عطیة کوفی ۱۰:۲۵
- ۷۳۸- عیسی مولى الانصار من اهل قاشان خدم اباعبدالله سنین
- عیسی بن عمرو، مولى الانصار من اهل فارس، وقد كان خدم اباعبدالله... وعلی درسه سنین ۱۲:۳۰
- درحاشیه رجال برقی به اضطراب نسخ اشاره نموده از اینرو در قسمتی از متن (.....) نهاده اند.
- ۷۳۹- عمرو یکنی ابالصخر، وعلی ابناطلحة عجلیان عربیان کوفیان عمر، وعلی

ابنا حنظلة العجلیان، عربیان کوفیان و کنیه عمر ابوالصخر ۱۷: آخر.

چند بحث رجالی

(x) در رجال شیخ رقم ۳۱ و ۵۵، عبدالله بن عبیدالله (عبدالله خ. ل) الانباری را می بینیم که از عناوین اولیه اند و تکرار این دو عنوان ظاهراً از باب سهو شیخ یا مصدر آن می باشد، در رقم ۶۹۸ نیز عنوان عبدالله بن عبدالله الانباری را مشاهده می کنیم که از عناوین ثانویه است، در رجال برقی ۱۲:۲۲ عنوان عبدالله بن عبیدالله الانباری دیده می شود، بعید نیست که در نسخه ای از رجال برقی که در دست شیخ طوسی قده قرار داشته نام پدر وی عبدالله بوده، و در رجال ابن عقده عبیدالله، از این جهت شیخ قده به اتحاد آن دو التفات نیافته هر دو را در کتاب خود آورده است.

(xx) در رقم ۷۱۲ نسخه چاپی این عنوان جای دارد: عیسی بن بکر بن عبدالله بن سعد الاشعری القمی و اخواه موسی و شعیب، رووا عنهما علیهما السلام، در چند نسخه معتبر رجال شیخ به جای (بن بکر)، کلمه ابوبکر بکار رفته است، ظاهراً (بن بکر) تصحیف می باشد، ر. ک. رجال نجاشی رقم ۸۰۵، رجال برقی ۹:۳۰، تاریخ قم، ۲۷۹، ۵۹، ۲۷۸، و از ص ۱۶۰ و ۱۶۱ تاریخ قم بر می آید که ابوبکر کنیه عیسی نبوده بلکه برادر وی است مانند موسی و شعیب.

(xxx) رقم ۷۱۹، عبدالسلام بن عبدالرحمن بن نعیم الازدی می باشد، در رجال برقی این عنوان دیده می شود:

عبدالعزیز بن الحجاج، روی عنه ابراهیم بن عبدالسلام بن عبدالرحمن بن نعیم الازدی بافحص بسیار دزکتب رجال و حدیث شیعی، هیچ یک از این دو عنوان (نه راوی و نه مروی عنه) را در آنها ندیدم، بنابراین در عبارت برقی تحریف واقع شده و عبدالسلام بن عبدالرحمن بن نعیم الازدی عنوانی است مستقل، اکنون درباره چگونگی تحریف در عنوان عبدالعزیز بن الحجاج چیز دیگری نمی دانیم.

(xxxx) رقم ۷۳۶: علی بن ابی نصر کوفی و کان وزیر المهدی می باشد، این عنوان در رجال برقی دیده نمی شود ولی در ذیل عنوان حسن بن راشد مولی بنی العباس

آمده است:

وکان وزیر المهدی و موسی و هارون بغدادی.

ظاهراً عبارت برقی در اینجا اختلال دارد، زیرا حسن بن راشد به تصریح خود برقی در باب اصحاب الکاظم علیه السلام کوفی است نه بغدادی و در ثانی: کسی وی را وزیر مهدی و موسی و هارون نخوانده است در حالیکه وی از راویان معروف بوده و اگر وزیر می بود عاده در کتب رجالی ذکر می شد، رجال شیخ در عناوین اولیه وی را چنین عنوان کرده است: الحسن بن راشد مولی بنی العباس کوفی.

بعید نیست که «کان وزیر المهدی الخ» در عبارت برقی مربوط به «علی بن ابی نصر» باشد که در رجال شیخ قده آمده است، فتأمل.

«باب الغین»

۱۶ عنوان، همگی اولیه است.

«باب الفاء»

۴۲ عنوان، همگی اولیه است.

«باب القاف»

مجموع عناوین: ۵۱، عناوین اولیه: ۴۵، عناوین ثانویه: ۶، از القاسم بن سلیمان الاسدی کوفی (رقم ۴۶)، این عنوان به صورت: الهیثم بن سلیمان کوفی در برقی ۲۵: ۳ دیده می شود.

رقم ۴۷: القاسم الاسدی هم شاید همان القاسم بن سالم الاسدی ۴: ۲۵ باشد.

«باب الکاف»

۲۰ عنوان، همگی اولیه است.

«باب اللام»

۶ عنوان، همگی اولیه است.

«باب المیم»

کل عناوین: ۶۸۳، عناوین اولیه: ۶۵۵، عناوین ثانویه: ۲۸

از محمد بن القاسم النوفلی (رقم ۶۶۷)، و به جز رقم ۶۶۸ در رجال برقی دیده می شوند.

عناوین محرفه

۶۷۱- محمد بن الفیض التیمی تیم محمد بن الفیض التیمی من الرئاب ۱۰:۱۹

الرئاب

۶۷۴- محمد بن حمران مولى بنی فھر کوفی، محمد بن حمران مولى بنی نهد کوفی ۱۹: آخر.

ولیس بابن اعین

۶۷۶- محمد بن حمران بن اعین مولى محمد بن حمران بن اعین مولى شیبان ۳:۲۰

بنی شیبان

۶۷۸- محمد بن ابی عمر الکوفی محمد بن عمر کوفی ۶:۲۰

۶۸۴- محمد بن عبدالسلام کوفی محمد بن السلام کوفی ۴:۲۱

۶۸۷- محمد القبطی محمد بن القبطی ۶:۲۱

۶۹۰- موسی مولى جعفر بن احمد موسی مولى جعفر بن محمد علیهما السلام ۵:۳۰

۶۹۴- میسر بن ابی البلاد یکنی اباسماعیل میسرة ابوالبلاد و هو ابواسماعیل من بنی ثعلبة

۴:۱۸

من قیس بن ثعلبة

درباره این عنوان در باب اصحاب الباقر نیز سخنی به میان آمد.

۶۷۷- محمد بن عمران العجلی محمد بن عمران البجلی (العجلی خ. ل)

۳:۲۰

۶۹۲- موسی الابار (الابارة خ. ل) موسی الابار ۶:۳۰

رقم ۶۶۹: محمد بن زیاد التمیمی عربی کوفی، نیز ظاهرا با محمد بن
مارد التمیمی عربی کوفی و هوختن الکاهلی (برقی ۱۹: ۹) یکی است، و زیادی «و
هوختن الکاهلی» از اختلالات نسخه موجود برقی است، زیرا محمد بن مارد التمیمی به
تصریح نجاشی (رقم ۹۵۸) داماد محمد بن مسلم طائفی ثقفی می باشد و دامادی وی
نسبت به کاهلی - که به طور مطلق به عبدالله بن یحیی کاهلی منصرف است - درجائی
مذکور نیست.

«باب النون»

۲۵ عنوان، همگی از عناوین اولیه است.

«باب الواو»

۲۳ عنوان، که همگی اولیه است.

«باب الهاء»

مجموع عناوین: ۵۲، عناوین اولیه: ۴۸ عناوین ثانویه: ۴ از هرون بغدادی (رقم
۴۸) به جز این عنوان بقیه در رجال برقی وجود دارند.

عناوین محرفه

- ۵۰- هارون مولی آل [ابی] جعدہ
هارون مولی آل جعدہ ۸: ۳۰.
۵۱- هشام بن المثنی الرازی
هشام بن المثنی حناط کوفی ۸: ۳۵.

«باب الباء»

مجموع عناوین: ۷۳، عناوین اولیه: ۵۴، عناوین ثانویه: ۱۹
عناوین ثانویه از یعقوب بن ابی القاسم (رقم ۵۶) آغاز می شود و همه بجز دو رقم
۶۴، ۷۲ در رجال برقی دیده می شود.

عناوین محرفه

۵۸- یوسف البزاز ابو یعقوب یوسف البزاز. یوسف بن یعقوب ۵:۲۹

۵۹- یعقوب ابو یوسف یعقوب بن ابی یوسف ۱:۲۹

(x) رقم ۷۰ چنین است: یونس بن ابی یعفر روی عنه یونس بن یعقوب و اسم ابی یعفر قیس بن یعفر من بنی اشیم کوفی.

در رجال برقی ۳۰: ۲-۴ این چند عنوان را می بینیم: یونس بن ابی یعفر روی عنه یونس بن یعقوب و اسم ابی یعفر قیس بن یعفر. موسی بن عبدالله بن سعد الاشعری القمی موسی بن اشیم کوفی.

از مقایسه این دو عبارت بنظر می آید که نسخه ای از رجال برقی که در دست شیخ بوده در اینجا یک سطر افتادگی داشته و در آن تحریفی رخ داده باشد. و یا اینکه نظر شیخ قده سهوا به عبارت سطر بعد افتاده، این دو عنوان با هم مخلوط شده اند.

تا اینجا ابواب اسماء پایان می پذیرد، در سه باب آخر (باب کنی، باب من لم یسم و باب النساء) دیگر ترتیب رعایت نشده است، و هر چند بسیاری از عناوین باب الکنی و باب النساء در رجال برقی وجود دارد، نمی توان با اطمینان گفت که شیخ در این دو باب از برقی استفاده کرده است، بنابراین ما تفکیک عناوین اولیه و ثانویه را به ابواب اسماء منحصر گردانیده در باره سه باب اخیر سخنی نمی گوئیم.

جمع بندی

کل عناوین باب اصحاب الصادق: ۳۱۷۷، باب الکنی و باب من لم یسم و باب النساء ۵۲ ابواب اسماء: ۳۱۲۵: عناوین اولیه: ۲۸۸۵ (% ۹۲/۳) عناوین ثانویه: ۲۴۰ (% ۷/۷)

از این تعداد عناوین ثانویه ۲۱۲ عنوان در رجال برقی به عین لفظ یا با تحریف دیده می شود تنها ۲۸ عنوان از این عناوین در برقی دیده نمی شود، در این عناوین نیز ممکن است از نسخه موجود برقی ساقط شده، یا به صورت تحریف شده ای در آن وجود داشته باشد که ما از آن بی خبریم.

بهر حال نسبت این تعداد به کل عناوین ثانویه اندک بوده ($\frac{28}{240} = 11.7\%$) و

اشکالی به استنتاجات ما وارد نمی‌کند.

در کلمات برخی از بزرگان سخنانی دیده می‌شود که با گفته ما ناسازگار است و اکنون مجال بررسی و بیان نقاط قابل بحث این کلمات نیست، تنها در اینجا اشاره می‌کنیم که از کلام برخی از اعظام عصر دام‌ظله برمی‌آید که شیخ از کتاب ابن نوح [کتاب رجال ابی عبدالله علیه السلام] استفاده کرده و عناوینی از آنرا که در رجال ابن عقده نیست در کتاب خود آورده است، در بررسی این کلام می‌گوئیم: هر چند شیخ در باب من لم یرو عنهم بارها کلمه (روی عنه ابن نوح) و مانند آن را بکار برده است^{۱۰}، ولی این مطلب دلیل بر آن نیست که شیخ به کتاب یا کتب ابن نوح دست داشته است چه بسا این مطلب را از اجازات عدّه از مشایخ خود که شاگرد ابن نوح می‌باشند دریافته باشد، شیخ در ترجمه ابن نوح در فهرست چنین می‌نویسد: وله تصانیف، منها کتاب الرجال الذین رووا عن ابی عبدالله علیه السلام وزاد علی ما ذکره ابن عقده کثیرا، وله کتب فی الفقه علی ترتیب الاصول و ذکر الاختلاف فیها، وله کتاب اخبار الابواب، غیر أنّ هذه الکتب کانت فی المسوده، ولم یوجد منها شیء، و اخبرنا عنه جماعة من اصحابنا بجمیع روایاته، ومات عن قرب الا انه کان بالبصرة ولم یتفق لقائی اياه. (فهرست رقم ۱۰۷)

از این عبارت برمی‌آید که کتب ابن نوح مسوده مانده، شیخ در هنگام تالیف فهرست، به هیچ یک از آنها - حتی به مسوده‌شان - دست نداشته است، و هیچ معلوم نیست که در هنگام تالیف رجال به این کتابها دسترسی داشته باشد. تفصیل این بحث را به فرصتی دیگر وا می‌نهم.

حال زمان آن رسیده که درباره ثمرات و فوائد تفکیک عناوین اولیه از ثانویه سخن بگوئیم، و برای آنکه این نوشتار طولانی نگردد تنها فهرستی از فوایدی که به نظر نگارنده رسیده است ارائه می‌دهیم.

فائده اول: با این راه تعداد عناوین موجود در رجال ابن عقده بدست می‌آید و دانسته می‌گردد که آنچه مشهور شده که این کتاب چهار هزار نفر را ترجمه کرده،

نادرست است آری ممکن است مجموع عناوین رجال ابن عقده و زیاداتی که ابن نوح بر آن افزوده، به چهار هزار نفر برسد، دانستن تعداد عناوین رجال ابن عقده در بررسی این ادعاء که تمامی رجال ابن عقده ثقه هستند، مؤثر است که تفصیل آن در این مختصر نمی‌گنجد^{۱۱}.

فائده دوم: برخی جمیع افراد موجود در رجال ابن عقده را ثقه می‌دانند، بنابراین مبنا لازم است افراد رجال ابن عقده شناخته شود، ولی چون اصل این مبنی نادرست است، این فائده نیز از درجه اعتبار می‌افتد.

فائده سوم: محدث محقق حاجی نوری قده، بر این عقیده است که جمیع افراد موجود در رجال شیخ در باب اصحاب الصادق از رجال ابن عقده گرفته شده است و از این راه وثاقت آنها را نتیجه می‌گیرد، از بحثهای سابق نادرستی این سخن بدست می‌آید. نگارنده در نظر دارد در ضمن مقالی مستقل به تفصیل درباره رجال ابن عقده و وثاقت و عدم وثاقت افراد آن و سائر بحثهای مربوط به آن سخن بگوید. ان شاء الله...

فائده چهارم: بادقت در دو دسته عناوین، می‌توان در هر یک از آنها وجوه مشترکی پیدا کرد، مثلاً عبارت (اسندعنه) که در ۲۸۷ مورد* بکار رفته، تنها در عناوین اولیه بکار رفته، در باب اصحاب الباقر نیز تنها در باره حماد بن راشد الازدی البزاز (رقم ۳۹) بکار رفته است ولی این شخص نیز در باب اصحاب الصادق در ضمن عناوین اولیه ترجمه شده است (رقم ۱۵۴)، بنابراین ظاهراً این کلمه از مختصات رجال ابن عقده بوده است، البته نه به این معنی که اسندعنه، به صیغه معلوم بوده و مرجع ضمیر مستتر ابن عقده و مرجع ضمیر بارز، صاحب ترجمه باشد، زیرا خود همین بحث ما این معنا را ابطال می‌نماید، بلکه مراد این است که این لفظ از مصطلحات ابن عقده بوده و یا خصوصیتی

---

۵ پیشتر اشاره نمودیم که مبنای اصلی ما در محاسبات نسخه ابن سرائنگ مورخه ۵۳۳ می‌باشد، و گرنه اگر مجموع مواردی را که در مجموع نسخ رجال شیخ این کلمه در متن یا در حاشیه بکار رفته به حساب آوریم رقم فوق به ۳۵۰ مورد می‌رسد که ۳۳۸ مورد در اصحاب الصادق علیه السلام، ۱ مورد در اصحاب علی علیه السلام، ۱ مورد در اصحاب الباقر و ۲ مورد در اصحاب الکاظم، و ۷ مورد در اصحاب الرضا و ۱ مورد در اصحاب الهادی می‌باشد.

در گروهی از رجال خصوص این کتاب بوده که شیخ از آن به این تعبیر یاد می کند. بهر حال توجه به این امر، در معنا کردن این عبارت که در آن اختلاف بسیار شده مؤثر است.

فائده پنجم: پیش از این گفتیم که عناوین زیادی در رجال شیخ در یک باب تکرار شده است، یکی از منشأهای مهم و اساسی این تکرار آنست که شیخ عنوانی را از یک منبع بر می دارد و هنگامی که به منبع دیگری مراجعه می کند، از عنوان اول غافل می ماند، و یا از اتحاد این دو عنوان بی خبر می باشد، از اینرو از منبع دیگر نیز نام این شخص - البته غالباً با اندک تفاوت در تعبیر نقل شده، تکرار حاصل می شود، با توجه به این مطلب در می یابیم که چرا بسیاری از عناوین ثانویه تکراری از عناوین اولیه است، به عنوان نمونه چند مثال از این موارد را ذکر می کنیم:

در باب الف ، رقم ۵۳ و ۲۴۲: ابراهیم بن المثنی یکسان است.

در باب باء، رقم ۵۲ و ۹۲: بکار بن کردم الکوفی یکیست.

در باب خاء، رقم ۱۱: خالد ابواسماعیل الخیاط الکوفی و رقم ۶۸: خالد العاقولی

و هو ابواسماعیل الخیاط متحد است.

و همینطور در سائر موارد، مادر اینجا تنها به فهرست از مواردی که تقریباً به طور

مسلم عناوینی از عناوین اولیه در بخش عناوین ثانویه تکرار شده اند اکتفاء می کنیم.

باب الالف: ۱۴۵ = ۲۵۴ باب الباء: ۷۵ = ۹۳

باب الجیم: ۷۴ = ۹، ۷۷ = ۲۷، باب الحاء: ۲۹۶ = ۸، ۲۹۹ = ۱۳، ۲۹۷ = ۲۰،

۲۹۳ = ۱۴۵، ۳۰۴ = ۱۰۰، ۳۲۲ = ۸۶

باب الراء: ۳۳ = ۵۵ باب الزاء: ۱۰۸ = ۳۴، ۱۰۶ = ۴۰

باب الصاد: ۱۱ = ۴۶، ۱۶۹ = ۶۷۳ (لاحظ).

باب العین: ۱۵ = ۶۷۷، ۲۰ = ۶۷۴، ۲۱ = ۶۹۵، ۳۲ = ۷۱۰، ۱۹۴ = ۷۱۷، ۲۰۳ =

۷۱۵ (لاحظ)، ۲۱۸ = ۷۲۲، ۲۱۹ = ۷۲۰، ۲۴۷ = ۷۲۱، ۳۲۶ = ۶۷۳ (فی المطبوعة هنا

تحریف)، ۳۲۷ = ۷۲۸، ۳۸۰ = ۷۰۸، ۵۸۴ = ۷۰۶.

باب المیم: ۱۱۸ = ۶۷۳، ۲۳۰ = ۶۸۴، ۲۷۱ = ۶۸۰، ۳۲۲ = ۶۸۳، ۳۲۸ = ۶۸۱

فائده ششم: یکی از بحث‌های مهم رجالی، تشخیص اتحاد و عدم اتحاد دو عنوان است، در توضیح این بحث اشاره می‌کنیم که گاه دو عنوان در رجال و یا اسانید یافت می‌شود که وجوه اشتراکی دارد و وجوه افتراقی، ممکن است این دو عنوان هر دو نام یک شخص باشد و ممکن است نام دو شخص، تعیین این امر خصوصاً در آنجا که تنها یکی از دو عنوان توثیق شده باشد، نقش مهمی دارد، با توجه به این امر می‌گوئیم که در باب اصحاب الصادق اگر دو عنوان یکی از عناوین اولیه و دیگری از عناوین ثانویه باشد حکم به اتحاد آسان‌تر است تا آنجا که هر دو مثلاً از عناوین اولیه باشند، زیرا در صورت اول تنها می‌بایست به عدم توجه شیخ ملتزم شد، آنهم عدم توجه در صورتی کاملاً متعارف و معمولی، ولی در صورت دوم می‌بایست علاوه بر التزام به عدم توجه وی، ابن عقده را نیز به اشتباه یا فراموشی نسبت داد، روشن است که وقوع اشتباه در صورت اول عادی‌تر و محتمل‌تر از وقوع اشتباه در صورت دوم است، خصوصاً درباره کسی چون ابن عقده با آن حافظه عجیب و تسلط شگرف بر رجال و حدیث.

در اینجا ممکن است اعتراض شود که از بحث‌های سابق تنها بر می‌آید که عناوین اولیه ترتیب دارند و عناوین ثانویه بدون ترتیب، ولی نمی‌توان مطمئن بود که این ترتیب حتماً از رجال ابن عقده بوده باشد ممکن است شیخ ابتداء رجال ابن عقده را ترتیب داده و سپس عناوین کتب دیگر را بدون ترتیب آورده است.

ولی می‌توان گفت اگر مبنی شیخ بر ترتیب می‌بود بعید می‌نماید که این کار را در خصوص رجال ابن عقده کرده باشد و در سائر فصلها این ترتیب را مراعات نکرده باشد، از این گذشته در مقدمه هیچ‌به‌این مطلب اشاره‌ای نشده است و تنها آنچه از آن بر می‌آید آنست که شیخ در عناوینی که از آنها یاد می‌کند در اول حروف رعایت ترتیب کرده است.

بنابراین می‌توان گفت که ترتیب موجود در عناوین اولیه در اصل رجال ابن عقده وجود داشته و به تبع به رجال شیخ راه یافته است.

حال چند نمونه از مواردی که دو عنوان به احتمال قابل توجهی متحدند ذکر می‌کنیم:

- ۱ - درباب الف بعید نیست که رقم ۱۶۴: ایوب بن عطیة الاعرج الکوفی و رقم ۲۴۸: ایوب بن عطیة الحذاء یکی می باشد.
- درباب حاء، ظاهراً الحسن بن زیاد الضبی مولا هم الکوفی (رقم ۱۲) با الحسن ابن زیاد العطار (رقم ۲۹۸) یکی است خصوصاً با ملاحظه رجال نجاشی رقم ۹۶.
- درباب زاء، ممکن است زکریا بن یحیی الحضرمی الکوفی: رقم ۸۲ و یا رقم ۷۳ یا ۸۳، با زکریا بن یحیی، وکان یحیی نصرانیا: رقم ۱۰۵ یکی باشد.
- درباب ع، ظاهراً رقم ۵۷۵: عیسی بن عمرو مولی الانصار روی عنه منصور بن حازم و رقم ۷۳۸: عیسی مولی الانصار، من اهل قاشان خدم اباعبدالله سنین، متحد است.
- البته با این روش می توان در برخی موارد استظهار نمود که عنوانی محرف بوده، به همین جهت تکرار شده است، مثلاً:
- در حرف جیم ممکن است گفته شود که رقم ۷۸: جندب بن عبدالله بن جندب البجلی محرف بوده و صحیح آن جندب ابوعبدالله بن جندب می باشد چنانچه در برقی ۶: ۴۵ دیده می شود، بنابراین با رقم ۴۷: جندب والد عبدالله بن جندب الکوفی یکی است.
- در حرف خ، ممکن است رقم ۱: خالد بن مازن القلانسی کوفی الخ. را با رقم ۷۲: خالد بن مازن القلانسی یکی دانست و یکی از دو عنوان را تحریف شده پنداشت.
- در حرف ع، با توجه به رقم ۲۹۹: «علی بن عبدالعزیز الغزالی، و هو ابن غراب اسدعنه، له کتاب» می توان گفت که دو رقم ۷۳۲، و ۷۳۳: و «علی بن عبدالعزیز علی بن الغراب» یکی است و کلمه (وهو) از بین این دو عنوان افتاده است.
- در حرف میم با توجه به رقم ۸۳: محمد بن حمران النهدی کوفی ابوجعفر بزاز، می توان گفت که در رقم ۶۷۴: محمد بن حمران مولی بنی فھر، ولیس بابن اعین، کلمه «فھر» مصحف «نهد» می باشد.
- جالب توجه این است که در رجال برقی آخر ص ۱۹ و اول ص ۲۰ این عنوان دیده می شود: محمد بن حمران مولی بنی نهد کوفی.

ما در اینجا تنها فهرست از مواردی را که ظاهراً یا به احتمال قابل توجه دو عنوان متحد می باشند - هرچند در یکی از آنها تحریف رخ داده باشد - ذکر می کنیم:

باب الالف: ۴۷ = ۲۳۸، ۱۶۴ = ۲۴۸.

باب الباء: ۳۹ = ۹۰.

باب الجیم: ۱۴ = ۷۳، ۶۳، ۸۰.

باب الحاء: ۳۴ = ۳۲۰، ۵۸ = ۳۰۹، ۶۰ = ۳۰۳، ۷۱ یا ۷۹ = ۳۱۱، ۷۸ = ۳۰۷،

۹۹ = ۳۰۱، ۱۰۳ = ۳۴۳، ۱۱۶ = ۲۹۲ یا ۳۴۴، ۱۳۱ = ۳۱۵، ۱۳۴ = ۲۸۹، ۱۷۵ = ۳۳۳،

باب العین: ۲۴ = ۷۰۳، ۳۱ = ۵۵ = ۶۹۸، ۱۸۰ = ۶۷۳ (لاحظ) ۱۹۲ = ۷۱۸،

۲۶۸ = ۶۷۷، ۳۰۳ = ۷۲۸، ۳۱۷ = ۷۲۵، ۳۲۸ = ۷۲۴، ۵۸۵ یا ۵۸۶ = ۷۰۵، ۶۳۳ = ۶۹۵.

باب الیاء: ۴۹ = ۶۲، ۵۴ = ۶۶.

تفکیک عناوین اولیه و ثانویه و مقایسه عناوین ثانویه با رجال برقی فائده عمومی بحث ما را - یعنی تصحیح رجال شیخ و رجال برقی و شناختن عناوین محرفه - نیز بهمراه دارد که در ضمن این بحث به تفصیل موارد آنرا ملاحظه نمودید.

فصل سوم: اصحاب ابی الحسن موسی بن جعفر علیهما السلام

«رجال شیخ» مجموع عناوین: ۲۶۳

ثقة: ۲۶، ثقة جلیل القدر: ۱، ضعفه، القمیون و هو عندی ثقة: ۱.

واقفی: ۵۵، مجهول: ۸، ضعیف: ۲، یرمی بالغلو: ۱، غال ملعون: ۱.

«رجال برقی» مجموع عناوین: ۲۰۶

من ادركه من اصحاب علی بن الحسین: ۱ و من اصحاب الباقر: ۳، و من اصحاب

ابی عبدالله: ۳۹ اصحاب ابی الحسن موسی ابن جعفر: ۲۶۳.

در این قسمت از رجال شیخ نیز غالباً عناوین در ابتداء هر باب، از رجال برقی

گرفته شده است، ما در اینجا باب الف رجال شیخ را با رجال برقی مقایسه نموده، درباره

چند باب دیگر نیز به اشاره بسنده می‌کنیم.

رجال برقی

رجال شیخ

ابراهیم بن عمر الیمانی (قسمت: من اصحاب ابی جعفر محمد بن علی الباقر علیهما السلام)	۱ - ابراهیم بن عمر (عثمان خ. ل) الیمانی له کتاب، روی عن ابی جعفر و ابی عبدالله علیهما السلام ایضا
اسحاق بن جعفر بن محمد ۴۷: ۱۰	۲ - اسحاق بن محمد ثقة
اسحاق بن عمار الصیرفی مولی تغلب کوفی ۴۷: ۱۲	۳ - اسحاق بن عمار ثقة له کتاب
ابراهیم بن عبدالحمید کوفی ۴۸: ۱۱	۴ - ابراهیم بن عبدالحمید له کتاب
ابراهیم بن ابی البلاد ۴۸: ۱۵	۵ - ابراهیم بن ابی البلاد و کان ابوالبلاد یکتی ایضا ابا اسماعیل، له کتاب
اسماعیل بن الحر ۴۹: ۳	۶ - ابراهیم بن مهزم الاسدی نیست
اسماعیل بن محمد المنقری ۵۰: ۵	۷ - اسماعیل بن الحسن
ایمن بن محرز ۴۹: ۶	۸ - اسماعیل بن محمد المنقری
احمد بن محمد النجاشی ۴۹: ۸	۹ - ایمن بن محرز
امیه بن عمرو ۴۹: ۹	۱۰ - احمد بن مخلد النخاس
ایوب بن اعین مولی بنی طریف ۵: ۵	۱۱ - امیه بن عمرو

۱۲ - ایوب بن اعین مولی [ل] بنی طریف . ایوب بن اعین مولی بنی طریف ۵: ۵
چنانچه می‌بینید تنها یک عنوان در رجال برقی دیده نمی‌شود و سائر عناوین نیز
(به جز عنوان ۸) به عین ترتیب می‌باشد، از عنوان ۱۳ به بعد رجال شیخ، در رجال برقی
وجود ندارد.

در چند باب دیگر نیز ارتباط روشنی بین این دو کتاب می‌بینیم که نمی‌تواند
تصادفی باشد.

باب السین: از رقم ۳ تا رقم ۱۲ به عین ترتیب در رجال برقی دیده می‌شود (به جز رقم
۵) تنها در یک جا ترتیب بهم خورده است.

باب العین: از رقم ۶ تا رقم ۲۹ در رجال برقی وجود دارد (به جز رقم ۱۱) و در غالب موارد ترتیب دو کتاب یکیست.

باب المیم: از عنوان دوم تا عنوان ۲۲ در برقی دیده می شود (به جز عنوان ۵) و تنها در یک مورد ترتیب دو کتاب متفاوت است.

باب الیاء: از عنوان اول تا رقم ۹ (به جز رقم ۴) به عین ترتیب در برقی مشاهده می گردد.
باب الکنی: از رقم نخست تا رقم دهم (به جز رقم دوم) در برقی وجود دارد و در بسیاری از موارد ترتیب دو کتاب یکسان است.

حال به مقایسه آماری این دو باب می پردازیم:
کل عناوین رجال شیخ: ۲۶۳   عناوین موجود در برقی: ۱۰۶ نسبت
بکل ۴۰ درصد. عناوین مسلم رجال برقی: ۱۴۰ موجود در رجال شیخ: ۱۰۶ نسبت به
کل: ۷۶ درصد.

عناوین محرفه

تحریفات باب الف در ضمن مقایسه رجال شیخ و رجال برقی معلوم گردید، و در سائر بابها با این تحریفات مواجهیم.

باب السین: ۶- سلمان (سلیمان خ. ل)   سلیمان بن ربیع بن عبدالله الهذلی ۱: ۴۹

بن ربیع بن عبدالله الهمدانی

۸- سلیمان بن ابی زید   سلیمان بن ابی زینب ۷: ۴۹

باب العین: ۱۳- عبدالکریم بن عتبه   عبدالملک بن عتبه الهاشمی ۱۲: ۴۸

الهاشمی

علی بن سوید التمار   علی بن سوید الشیبانی ۱۴: ۴۸

کلمة الشیبانی یا تحریف «التمار» است یا تحریف «السائی»

۱۹- علی بن اسماعیل بن عامر   علی بن اسماعیل بن عمار ۸: ۵۰

۲۴- عبدالله بن الوضاح   عبدالرحمن بن الوضاح ۱۱: ۵۰

۲۵- عبدالله بن یحیی العقیلی   عبدالرحمن بن یحیی العقیلی ۴۹: آخر

۲۶ - عبدالحمید بن سعید روی عنه

عبدالحمید بن سعد روی عنه صفوان ۵۰: ۴

صفوان بن یحیی

باب المیم: ۲۰ - منصور بن ابی بصیر

منصور بن ابی نصر مولی ابی الحسن ۵۰: ۹

مولی ابی الحسن

چند بحث رجالی

(x) رقم ۱۰، باب عین در رجال شیخ: علی بن ابی حمزة البطائنی انصاری الخ

می باشد در رجال برقی ۴۸: ۲، علی بن ابی حمزة البطائنی الانصاری البغدادی را می بینیم.

وصف علی بن ابی حمزة به بغدادی بی سابقه است بلکه در کتب رجال او را کوفی خوانده اند. (از جمله برقی ۲۵: ۶)، بنابراین بعید نیست که وصف «بغدادی» درباره هشام بن الحکم باشد که در سطر پنجم بوده است و از متن ساقط گردیده بوده ناسخ متأخر محل آن را به اشتباه بعد از علی بن ابی حمزه پنداشته است.

(xx) در باب میم، رقم ۱۶: محمد بن یزید و رقم ۴۱ نیز: محمد بن یزید مجهول

می باشد، در رجال برقی ۵۰: ۳ نیز دو عنوان: محمد بن یزید، و محمد بن زید را می بینیم، شاید در یکی از دو عنوان رجال شیخ «یزید» مصحف «یزید» باشد.

(xxx) عنوان اول و سوم باب نون در رجال شیخ چنین است:

۱ - نشیط بن عبدالله بن لبانة (لباقه خ. ل) کوفی روی عن ابی عبدالله

۳ - نشیط بن صالح بن عبدالله

در رجال برقی در باب اصحاب الکاظم قسمت: و من اصحاب ابی عبدالله این

عنوان را می بینیم: نشیط بن صالح بن عبدالله لفاقة (نعامة خ. ل) کوفی.

در اینجا یا عنوان رجال برقی مخلوط شده دو عنوان رجال شیخ است و یا این عنوان

به صورت دو عنوان رجال شیخ تحریف گردیده است.

فصل چهارم: بررسی یک اشتباه در باب اصحاب الکاظم علیه السلام از رجال برقی

مصصح رجال برقی در پایان باب اصحاب امام الکاظم علیه السلام چنین نگاشته است: شایان ذکر است که بسیاری از کسانی که برقی آنها را در باب اصحاب ابی الحسن موسی ذکر کرده در سائر کتابها جزء اصحاب ابی الحسن الرضا می باشند. حضرت والد مدظله در حاشیه مرقوم داشته اند: در بدو امر به نظر می رسد که منشأ اختلاف آنست که اینان از ابوالحسن علیه السلام روایت کرده اند و در معنای این نام اختلاف شده است مصنف بر آن رای رفته که مراد ابوالحسن اول است و غیر او، بر این عقیده بوده که مراد ابوالحسن ثانی است، شیخ صدوق نیز در کتاب عیون اخبار الرضا بسیاری از احادیث روایت شده از (ابوالحسن) را ذکر کرده است بدین جهت که از قرائن استنباط کرده که مراد از آن امام، امام رضا علیه السلام می باشد. اما تحقیق آن است که منشأ اختلاف، اختلاف در استنباط نیست بلکه منشأ پس و پیش شدن اوراق نسخه ای است که نسخه چاپی در نهایت بدان منتهی می شود و این امر در مخطوطات بسیار اتفاق می افتد.

دلیل این ادعاء آن است که از اول فصل تا عنوان مهران ابی نصر (ص ۵ س ۱) همگی از اصحاب الکاظم می باشند، و از آنجا تا آخر باب همگی از اصحاب الرضا علیه السلام می باشند و عده کمی از ایشان هم هر چند از اصحاب الکاظم نیز می باشند ولی نشو و نماى ایشان در عصر امام رضا علیه السلام می باشند، در این کتاب احمد بن محمد بن ابی نصر را یک بار تحت عنوان (اصحاب الکاظم ممن ادرك الرضا) و بار دیگر تحت عنوان (اصحاب ابی الحسن الرضا علیه السلام و من نشاء فی عصره) ذکر کرده است.

آری، معاویة بن سعید کندی به گفته شیخ از اصحاب امام صادق علیه السلام و امام رضا علیه السلام می باشد، ولی ظاهراً در نزد مؤلف ثابت نشده که وی از اصحاب

ابی عبدالله بوده است و به همین جهت آنها را در ضمن کسانی از اصحاب ابی عبدالله که امام رضا را درک کرده اند نیآورده است^{*}. پایان کلام حضرت والد.

در توضیح و تأیید کلام ایشان ابتداء نظری می افکنیم به باب اصحاب الکاظم و اصحاب الرضا علیه السلام در این دو کتاب، پیشتر دیدیم که اصحاب الکاظم علیه السلام در رجال شیخ دارای ۲۶۳ عنوان و اصحاب الرضا علیه السلام در این کتاب ۲۹۳ عنوان را به خود اختصاص داده است بنابراین اصحاب الکاظم علیه السلام کمتر از اصحاب الرضا و تقریباً ۹۰ درصد آن می باشد، در رجال برقی اصحاب ابی الحسن موسی بن جعفر ۲۰۶ عنوان می باشد در حالیکه اصحاب ابی الحسن الرضا علیه السلام تنها ۶۴ عنوان را در بردارد یعنی اصحاب الکاظم بسیار بیشتر از اصحاب الرضا علیه السلام و تقریباً ۳/۲۲ برابر آنست، این گونه اختلاف در تعداد غیرطبیعی است و حکایت از بروز اختلالی در این مسئله می کند البته اختلاف نظر رجالیان امری معقول می باشد ولی نه در این حد که کاملاً غیر معقول می نماید ولی اگر چنانچه ایشان می فرمایند درباره بخش زیادی از اصحاب الکاظم (۷۶ عنوان) بگوئیم که در اصل در باب اصحاب الرضا بوده اند و به جهت اختلال نسخه به اصحاب الکاظم منتقل شده اند این اشکال مرتفع می گردد، بدین ترتیب اصحاب الکاظم دارای ۱۳۰ عنوان و اصحاب الرضا دارای ۱۳۸ عنوان می باشد که نسبت آن ۹۳ درصد خواهد بود که کاملاً طبیعی و به نسبت این دو باب در رجال شیخ نزدیک است، با مقایسه نسبت رجال برقی به رجال شیخ در دو باب اصحاب الکاظم و اصحاب الرضا نیز می توان این استدلال را به تقریبی دیگر بیان نمود. (به ستون دوم جدول مقایسه آماری که در آغاز این بخش آمده مراجعه شود)

نکته دیگری که در تائید وقوع تحریف در رجال برقی می افزائیم آنست که نام

* ایشان می فرمودند که پس و پیش شدن اوراق نسخه های خطی بسیار شایع است مثلاً کتاب غارات دچار این بلیه شده بود که البته مصحح دانشمند آن مرحوم محدث ارموی متوجه آن گردید. از جمله کتابهای دیگری که چنین اختلالی در آنها راه یافته مستقلة الطالبية ابن طباطبا، نهاية الارب قلقشندی، نوادر مشهور به نوادر احمد بن محمد بن عیسی (که در ضمن فقه الرضا چاپ شده است).

چند نفر در باب اصحاب الکاظم رجال برقی تکرار شده است، این اشخاص عبارتند از:

۱ - عبدالحمید بن سعد ۴:۵۰ ۲:۵۲

۲ - الحسن بن محبوب السراد ۴۸: آخر ۵۳: ۳ (بلفظ الزراد)

۳ - محمد بن الفضیل ۴۸: ۳ ۵۳: ۴

نام شخص دیگری که ظاهراً مکرر می باشد: الحسین بن خالد الصیرفی ۵۳: ۳

است که به عنوان حسین بن خالد در ص ۴۸: ۱۶ آمده است.

البته باید در اینجا اشاره کنیم که در میان رواة به نام حسین بن ابی العلاء الخفاف

بر می خوریم این شخص در رجال نجاشی به عنوان: الحسین بن ابی العلاء الخفاف

ابوعلی الاعور مولی بنی اسد ترجمه شده و از قول احمد بن الحسین وی را مولی بنی عامر

خواند، و تصریح می کند که او و برادرانش علی و عبدالحمید از امام صادق علیه السلام

روایت می کند، از وی در رجال شیخ و برقی در باب اصحاب الباقر والصادق^{۱۲} و نیز در

فهرست شیخ^{۱۳} و مشیخه صدوق نام برده اند ولی در هیچ یک از این کتابها به نام پدر

وی اشاره نشده است. تنها موردی که ذکری از پدر وی به میان آمده رجال کشی که عین

تعبیر وی چنین است:

ماروی فی الحسین بن ابی العلاء.

قال محمد بن مسعود، عن علی بن الحسن: الحسین بن ابی العلاء الخفاف و کان

اعور قال حمدویه: الحسین هوزدی، وهو الحسین بن خالد بن طهمان الخفاف و کنیه

خالد ابوالعلاء، اخوه عبدالله بن ابی العلاء^{۱۴}.

برخی از اعظم عصر دام ظلّه در معجم رجال الحدیث بحثی را عنوان می کند که آیا

الحسین بن خالد الصیرفی، و حسین بن خالد الخفاف متحدند یا خیر؟ و خود چنین

اظهار نظر می فرماید: برقی در باب اصحاب الکاظم دونفر را بر شمرده است، یکی

الحسین بن خالد، و دیگری: الحسین بن خالد الصیرفی، بنابراین می بایست به تعدد

ایندو ملتزم شد.

این کلام چنانچه می بینید با سخن ما سازگار نیست. ایشان سپس درباره مراد از

«حسین بن خالد» بدون وصف بحث نموده می فرماید: مراد حسین بن خالد صیرفی

نیست بلکه مراد حسین بن خالد خفاف (یعنی حسین بن ابی العلاء) می باشد زیرا اوست که کتابهایی دارد و اجلاء بسیاری چون ابن ابی عمیر و ابان بن عثمان و احمد بن ابی بشر، ... از وی روایت می کنند.

در اینجا در هیچ یک از نتایج این دو بحث نمی توان با ایشان موافقت نمود، زیرا چنانچه دیدید نام پدر حسین بن ابی العلاء در کتابهای رجالی بسیاری نیامده است و تنها در کثی به نقل از حمدویه نام وی را خالد خوانده است، بدین ترتیب وی با نام پدر شناخته نمی شده بلکه با کنیه پدر معرفی می شده است، بنابراین نمی توان حسین بن خالد را نه در رجال برقی و نه در روایات حسین بن ابی العلاء دانست. از این گذشته، در صحت کلام حمدویه تردید است، و از برخی قرائن ممکن است استفاده شود که نام پدر یا جد حسین بن ابی العلاء عبدالملک می باشد.

به نظر می رسد که حمدویه نام خالد بن طهمان ابوالعلاء الخفاف را دیده و پنداشته است که وی پدر حسین بن ابی العلاء می باشد، اگر چنین باشد، ظاهراً حمدویه در این تطبیق اشتباه کرده است زیرا خالد بن طهمان به تصریح نجاشی و کتب عامه سلولی است^{۱۵} در حالیکه حسین بن ابی العلاء اسدی و یا عامری می باشد و در هیچ یک از ترجمه های وی و برادرانش و نیز ترجمه خالد بن طهمان به ارتباط این دو اشاره نشده است. از سوی دیگر از خود عبارت برقی استفاده می شود که حسین بن خالد مذکور در آن حسین بن ابی العلاء نیست زیرا حسین بن ابی العلاء به تصریح برقی و غیر او از اصحاب امام باقر و صادق علیهما السلام می باشد ولی حسین بن خالد در قسمت «من اصحاب ابی جعفر محمد بن علی الباقر» و یا قسمت «من اصحاب ابی عبدالله» از باب اصحاب الکاظم نیامده است بلکه در قسمت «اصحاب ابی الحسن موسی بن جعفر» آمده است.

از جانب دیگر با ملاحظه طبقه در می یابیم که مراد از حسین بن خالد در اسناد حسین بن ابی العلاء نیست زیرا حسین بن خالد در روایات بسیار به خصوص در کتب صدوق مانند عیون و امالی از امام رضاعلیه السلام روایت می کند در حالیکه حسین بن ابی العلاء از اصحاب امام باقر بوده بقاء وی تا زمان امام کاظم علیه السلام و روایت وی از ایشان محل تردید است تا چه برسد به روایت وی از امام رضا علیه السلام، اکثر روایات

این دونفر نیز مختلف و در دو طبقه اند.

بلکه در بسیاری از موارد از ملاحظه راویان بروشنی درمی یابیم که مراد از حسین بن خالد، حسین بن خالد صیرفی است زیرا یکی از کسانی که از حسین بن خالد در کتب صدوق بسیار روایت می کند «علی بن معبد» است و این شخص کسی است که در سه جا به روایت وی از حسین بن خالد صیرفی برخورده ایم (علل الشرایع ج ۱، ب ۲۳، ح ۱ ج ۲، ب ۴۶ ح ۲. رجال نجاشی او اخر رقم ۰۸۹۳).

تحقیق کامل در ممیزات حسین بن خالد صیرفی از حسین بن ابی العلاء در این مختصر نمی گنجد.

حال به بحث اصلی خود بازمی گردیم که ۴ نفر در باب اصحاب الکاظم علیه السلام تکرار شده اند که در هر یک از آنها یک بار در قسمت صحیح آن نام ایشان آمده و یک بار در قسمت مورد بحث، تکرار این تعداد مؤید وقوع اختلال در نسخه رجال برقی می باشد. نکته دیگری که باید در اینجا بدان توجه نمود این است که عده زیادی از راویان معروف و مشهور امام رضا علیه السلام مانند حسن بن محبوب، حسن بن علی و شاء، عبدالعزیز بن مهتدی، محمد بن جمهور عمی، سعد بن سعد اشعری، ابوهمام اسماعیل بن همام،... در باب اصحاب الرضا رجال برقی نیامده اند، با در نظر گرفتن معروفیت و مشهوریت این افراد، بسیار مستبعد است که برقی از روایت همه اینان از امام رضا علیه السلام بی اطلاع باشد و یا ذکر ایشان را در باب اصحاب الرضا فراموش کند. در میان عناوین مورد بحث، به نام راوی نامی یعقوب بن یزید الکاتب برمی خوریم یعقوب بن یزید از راویان محمد بن ابی عمیر (۲۱۷م) می باشد و محمد بن الحسن صفار (۲۹۰م) و سعد بن عبدالله (۳۰۰م) و احمد بن ادریس (۳۰۶م) و افراد این

---

* رجال نجاشی وی را از کاتبان منتصر (۲۴۸م) دانسته است ولی رجال کثی از قول علی بن الحسن بن فضال او را کاتب ابی دلف القاسم (بن عیسی متوفی ۲۲۵) می داند، شاید نجاشی بین این راوی و یعقوب بن یزید ابویوسف التمار که در تاریخ بغداد ج ۱۴/۲۸۷ آمده خلط نموده است، خطیب درباره وی می نویسد: کان من شعراء العسکر... واتصل بالمنتصر بالله، ولم یزل حیالی ان توفی علی ما بلغنی فی آخر ایام المعتمد علی الله، و کانت وفاة المعتمد فی رجب من سنة تسع و سبعین و مائین.

طبقه از وی روایت می‌کنند و بسیار بعید است که این افراد از اصحاب الکاظم علیه السلام (م ۱۸۳) روایت کنند. بلکه با ملاحظه طبقه در می‌یابیم که یعقوب بن یزید از صفار اصحاب امام رضا علیه السلام و هم طبقه با احمد بن محمد بن عیسی (زنده در ۲۷۴) و محمد بن حسین بن ابی الخطاب (م ۲۶۲) می‌باشد، عدم اطلاع برقی از طبقه چنین راوی معروف و مشهور و قریب به عصر وی کاملاً بعید است.

بنابراین از قرائن مختلف برمی‌آید که در نسخه موجود برقی تحریفی رخ داده است، در پایان این فصل مناسب است این قرائن را که به عنوان دلیل و یا مؤید بر تحریف نسخه رجال برقی یاد کردیم فهرست وار برشماریم:

۱ - از آغاز باب اصحاب امام کاظم علیه السلام تا عنوان مهران بن ابی نصر همگی جزء اصحاب الکاظم می‌باشند و پس از این عنوان تا آخر باب از اصحاب امام رضا علیه السلام می‌باشند بویژه در فصل بعد خواهیم دید که جزیک عنوان، همه این عناوین در رجال شیخ جزء اصحاب الرضا می‌باشند.

۲ - مقایسه تعداد عناوین در دو باب اصحاب الکاظم و اصحاب الرضا در رجال برقی و رجال شیخ.

۳ - تکرار نام ۴ نفر در اصحاب الکاظم علیه السلام رجال برقی.

۴ - عدم ذکر تعدادی از راویان معروف امام رضا در باب اصحاب الرضا در رجال برقی و ذکر آنها در باب اصحاب الکاظم.

۵ - وجود راوی نامدار یعقوب بن یزید کاتب در این قسمت از رجال برقی، در حالیکه وی از صفار اصحاب امام رضا علیه السلام می‌باشد.

فصل پنجم - اصحاب علی بن موسی الرضا علیه السلام

رجال شیخ: مجموع عناوین: ۲۹۳،

ثقة: ۳۴، ثقة صحیح: ۳، ثقة ردی الاصل: ۱، طعن علیه القمیون و هو عندی ثقة: ۱

واقفی: ۴ واقفی خبیث: ۱ عامی: ۱ ضعیف: ۱، مجهول: ۱۱ غال کذاب: ۱

غال: ۳ یرمی بالغالو: ۱

رجال برقی: مجموع عناوین: ۶۲ (۷۶۶ = ۱۳۸)

من ادركه من اصحاب ابی عبدالله: ۶، و من اصحاب ابی الحسن موسی بن جعفر:

۹، اصحاب ابی الحسن الرضا: ۴۷.

در این باب نیز ارتباط روشنی بین دو کتاب رجال شیخ و رجال برقی دیده می شود هر چند ترتیب نامها معمولاً کمی متفاوت است ولی بهر حال تشابه عناوین به حدی است که نمی تواند تصادفی باشد، ما اکنون طبق معمول، باب میم از اصحاب امام رضا علیه السلام را از دو کتاب نقل نموده با هم مقایسه می کنیم، پیش از این مقایسه تذکر می دهیم که اشتباهی که در باب اصحاب الکاظم رجال برقی رخ داده در اینجا باید مدنظر باشد و نیز یادآوری می کنیم که در نسخه چاپی رجال شیخ عناوینی وجود دارد که در نسخ معتبره آن دیده نمی شود ما در این مقایسه این عناوین را در نظر نمی آوریم:

رجال برقی

محمد بن سلیمان الدیلمی مصری ۵۳: ۱۳

محمد بن الصیقل الازدی ۵۴: ۱

ابو عبدالله محمد بن خالد البرقی، قمی

۵۴: ۱ این سه عنوان در قسمت «من

اصحاب الکاظم ممن ادرك الرضا»

می باشد.

محمد بن علی بن جعفر ۵۴: ۵

محمد بن اسماعیل بن بزیر ۵۴: ۵

محمد بن سنان ۵۴: ۸

محمد بن خالد البرقی ۵۴: ۹

رجال شیخ

۲ - محمد بن سلیمان الدیلمی بصری

۳ - محمد بن الفضل الازدی کوفی ثقة

۴ - محمد بن خالد البرقی ثقة

هولاء من اصحاب ابی الحسن موسی

۵ - محمد بن علی بن جعفر

۶ - محمد بن اسماعیل بن بزیر ثقة صحیح

کوفی مولی المنصور

۷ - محمد بن سنان ضعیف

۸ - محمد بن خالد البلخی مولی ابی الحسن

در برقی نیست

محمد بن عبدالحمید العطار ابوه ۹:۵۴

محمد بن علی القرشی ۱۰:۵۴

محمد بن عبدالله الطهوی ۳:۵۵

محمد بن بحر اخو مفلس* ۷:۵۵

تا اینجا از اصحاب الرضا بوده اند پس از این به بخش تحریف شده اصحاب

محمد بن اسلم الجبلی الطبری اصله

کوفی ۱:۵۱

محمد بن جعفر قمی ۲:۵۱

در رجال برقی نیست

محمد بن جمهور القمی* ۵:۵۱

محمد بن القاسم النوشجانی ۶:۵۱

محمد بن عماره بن اشعث ۸:۵۱

چنانچه می بینید تنها در یک جا ترتیب بهم خورده، دو عنوان نیز در رجال برقی وجود ندارد (البته عناوین بسیاری نیز در آخر باب، در رجال برقی دیده نمی شود) پس از «محمد بن علی القرشی» نیز دو نام مروان بن یحیی و موسی بن زنجویه را می بینیم که

۹ - محمد بن الفرغ الرخجی

۱۰ - محمد بن عبدالحمید العطار ابوه

عبدالحمید بن سالم

۱۱ - محمد بن علی القرشی

۱۲ - محمد بن عبدالله الطهوی

[الطهوی خ.ل]

۱۳ - محمد بن بحر اخو مفلس

[مفلس خ.ل]

الکاظم رجوع می نمائیم.

۱۴ - محمد بن اسلم الجبلی الطبری اصله

کوفی

۱۵ - محمد بن جعفر مقبنی

[نسخ در این لقب مختلف است.]

۱۶ - محمد بن زید الطبری اصله کوفی

۱۷ - محمد بن جمهور العمی

۱۸ - محمد بن القاسم النوشجانی

۲۲ - محمد بن عماره بن اشعث

و همینطور تا آخر باب.

* در نسخه های رجال برقی معس دیده می شود.

* مصحح رجال برقی این مورد را با استفاده از رجال شیخ تصحیح نموده است.

در رجال شیخ به رقم ۳۷ و ۴۶ مشاهده می گردند.

بدین ترتیب ارتباط دو کتاب رجال شیخ و رجال برقی در این باب نیز ثابت می گردد. با دقت در این دو کتاب درمی یابیم که تمامی عناوین از عنوان محمد بن اسلم الجبلی الطبری در باب اصحاب الکاظم (یعنی از آغاز عناوین جابجا شده) تا آخر باب اصحاب ابی الحسن الرضا در رجال شیخ راه یافته است بجز عنوان «نادر مولی علی» در قسمت تحریف شده اصحاب الکاظم، و دو عنوان: حماد بن عیسی الجهنی و الحسین بن علی بن ربیع مولی بنی هاشم در اصحاب الرضا.

عناوین محرفه

عناوین چندی در یکی از این دو کتاب محرف بوده که به ذکر فهرستی از آنها

اکتفاء می کنیم:

باب الالف:

۲۶ - اسحاق بن محمد الحضینی اسحاق بن ابراهیم الحضینی ۵۴: آخر.

باب الحاء:

۴۴ - الحسن بن بشیر الحسن بن بشر ۵۲: ۷

باب العين:

۵ - عبدالحمید بن سعید عبدالحمید بن سعد ۵۲: ۲

۶ - علی بن سوید السائی علی بن سوید الشیبانی ۵۴: ۱

۱۱ - عبدالجبار بن المبارک النهاوندی عبدالجبار بن محمد النهاوندی ۵۲: ۳

مصحح رجال برقی در این مورد در متن کتاب، به اجتهاد خود تصرف نموده است.

۳۵ - عبیدالنصری عبید البصری ۵۴: ۸

و نیز:

۹ - عبیدالحمید (عبدالرحمن خ. ل) بن عبدالرحمن بن ابی نجران التمیمی ۵۴: ۷

ابی نجران التمیمی

۲۶ - علی بن احمد بن اشیم (رستم خ. ل) علی بن احمد بن رستم.

باب المیم:

اختلافات موجود تا عنوان ۲۲ گذشت.

۴۲ - محمد بن احمد بن قیس بن عیلان
محمد بن احمد بن قیس بن عیلان ۵۱: آخر،
مصحح برقی این عنوان را به صورت: محسن بن احمد، من قیس عیلان تصحیح کرده است.

۵۰ - محمد بن عمار بن اشعث النهدی
محمد بن عمار بن اشعث النهدی ۸: ۵۱.

۵۳ - محمد بن عمر بن یزید
محمد بن سکین بن یزید ۱: ۵۲

۶۵ - محمد بن عمر الکناسی
محمد بن عمر الساباطی ۵۱: آخر

و نیز:

۲۷ - محمد بن جزاعة (جزاعة خ. ل) الفارسی
محمد بن جزاعة فارسی ۵۲: ۲

باب الیاء:

۸ - یحیی بن عمران الهمدانی
یحیی بن ابی عمران الهمدانی ۵۴: آخر

۱۴ - یزید بن عمر [ا] بن بنت عثمان
یزید بن عثمان ۵: ۵۵

اکنون مجال بحث در اینکه کدامیک صحیح و کدامیک محرف است؟ نیست.

«چند بحث رجالی»

(x) در باب اصحاب ابی الحسن الرضا علیه السلام قسمت (من ادركه من اصحاب

ابی عبدالله علیه السلام) این چند عنوان را می بینیم. ابراهیم بن عبدالحمید، ادركه ولم یسمع منه فیما اعلم. و حماد بن بکر بن محمد الازدی، وفي کتاب سعد «بن یونس بن یعقوب الرضا» ابواسحاق الخراسانی.

حضرت والد در حاشیه به محرف بودن عبارات اشاره فرموده چنین آورده اند: «شیخ

طوسی در باب باء از اصحاب الرضا علیه السلام آورده است: بکر بن محمد الازدی، له

کتاب روی عن ابی عبدالله علیه السلام و در باب یاء آورده است: «یونس بن یعقوب ثقة،

له کتاب، من اصحاب ابی عبدالله، وجود «واو» قبل از «حماد» که در برقی بی سابقه

است قرینه دیگری بر تحریف می باشد.»

در باب الف از اصحاب الرضا علیه السلام در رجال شیخ این عبارت دیده می شود
ابراهیم بن عبد الحمید من اصحاب ابی عبدالله علیه السلام، ادرك الرضا علیه السلام، و
لم یسمع منه علی قول سعد بن عبدالله، واقفی، له کتاب.

با توجه به این عبارت به نظر می رسد که در رجال برقی کلمه (فی کتاب سعد)
یک سطر متاخر گردیده است و عبارت صحیح مثلا این گونه بوده است: ابراهیم بن
عبد الحمید و فی کتاب سعد: «ادركه ولم یسمع منه فیما اعلم»، بکر بن محمد الازدی،
یونس بن یعقوب، ابواسحاق الخراسانی.

(xx) در برقی در قسمت تحریف شده اصحاب الکاظم می خوانیم: یا سر مولی

حمزة بن الیسع الاشعری القمی.

شیخ طوسی در باب یاء از اصحاب الرضا آورده است: ۱۵- یا سر مولی الیسع

الاشعری القمی و در باب باء: البائس مولی حمزة بن الیسع الاشعری القمی ثقة.
ظاهرا هر دو عنوان رجال شیخ محرف بوده، عنوان صحیح عنوان برقی است چنانچه در
رجال نجاشی و فهرست شیخ نیز می بینیم.

(xxx) در باب اصحاب الرضا رجال برقی می بینیم: صفوان بن یحیی. علی [بن]

سعید ابن اخت صفوان و در باب سین از رجال شیخ رقم ۳ این عنوان دیده می شود:
«سعید ابن اخت صفوان بن یحیی اخو فارس الغالی»، و از علی بن سعید در کتابهای
رجالی اثری دیده نمی شود بنابراین عبارت برقی مصحف است، به نظر می رسد که کلمه
«علی» تصحیف «یحیی» بوده چنانچه نظیر آن در تحریفات بسیار دیده می گردد-
سپس بین نسخه صحیح و نسخه مصحف در نسخه های موجود برقی جمع شده است و
چون مصحح کلمه «علی» را به «سعید» مرتبط دانسته است برای تصحیح عبارت یک
«بن» افزوده است.

در باب اصحاب الرضا علیه السلام در رجال شیخ نیز تکرارهایی صورت گرفته است

برخی از عناوین مشابه به احتمال بسیار تصحیف شده عنوان دیگریند ما از خوف تطویل از
ذکر کامل آنها خودداری می کنیم.

فصل ششم - اصحاب ابی جعفر محمد بن علی الثانی علیهما السلام

رجال شیخ: مجموع عناوین: ۱۱۸

ثقة: ۷، ثقة صحیح: ۱، ثقة جلیل القدر: ۱ ذکر الفضل بن شاذان انه كان فقیها

عالما صالحا مرضیا: ۱

ضعیف: ۱، غال: ۱ رجال برقی، کل عناوین: ۷۰

من ادركه من اصحاب ابی الحسن الاول: ۱، ومن اصحاب ابی الحسن الرضا:

۱۳- اصحاب ابی جعفر الثانی: ۵۶

ارتباط این دو کتاب در این فصل نیز روشن است، تمامی نامهای موجود در رجال برقی (تقریباً ۷۱ نفر) در رجال شیخ- هر چند به صورت محرف- آمده است به جز ۲ عنوان

حماد بن عیسی الصواف ۵: ۵۷، عبدالله بن سنان، من اصحاب الرضا علیه السلام، ۵۷: ۶. دو عنوان محمد بن اسحاق القمی ۵۶: آخر، و محمد بن ابی قریش ۵۷: ۳ نیز از

نسخه چاپی رجال شیخ افتاده است.

عناوین محرفه

۴ - ابراهیم بن مهرویه من اهل جسر بابل ابراهیم بن عبدربه من اهل جسر بابل ۵۷: ۹

۲ - محمد بن فرج الرخجی محمد بن نوح الرخجی (الرخجی خ. ل)

۵۷: ۱۰

« چند بحث رجالی »

(x) در رجال برقی ۵۷: ۱ آمده است: الحسين بن محمد، عبد الرحمن بن

ابی نجران کوفی قمی حضرت والد در حاشیه اشاره کرده اند که توصیف ابن ابی نجران به «قمی» غریب است و بعید نیست که کلمه «قمی» در حاشیه نوشته شده و جای آن

پس از «الحسین بن محمد» باشد چنانچه در رجال شیخ باب حاء رقم ۱۲ دیده می شود، و یا اینکه «عبدالرحمن بن محمد» از متن ساقط شده است، ناسخ بعدی محل عبارت ساقط شده را تشخیص نداده، در نتیجه عبارت به این کیفیت از آب در آمده است.

(۲x) - در رجال برقی ۵۷: ۲ این عبارت دیده می شود: بندار مولی ادریس، در رجال شیخ در باب الف آمده است: ۱۴- احمد بن محمد [بن] بندار مولی الربیع الاقرع، و نیز آمده است: ۱۰- ادریس القمی یکنی ابالقاسم.

حضرت والد اشاره نموده اند که شاید «بندار» لقب «احمد» باشد و مولی به تنوین بوده و یا مضاف الیه آن ساقط شده است و «ادریس» عنوان دیگری است.

(۳x) در برقی ۵۷: ۳ این عبارت دیده می شود: علی و محمد ابنا نصر انیاب (البان خ.ل) و در سطر ۴ آمده است: محمد بن ابی نصر.

رقم ۱۵ از باب عین رجال شیخ علی بن نصر است، در باب میم دوبار محمد بن نصیر دیده می شود (رقم ۷، ۲۳).

بعید نیست که یکی از آنها همان محمد بن ابی نصر و دیگری برادر علی بن نصر باشد.

(۴x) - در برقی ۵۷: ۴ این عبارت دیده می شود: محمد بن خزیمه. در رجال شیخ دوبار محمد بن حمزة دیده می شود (رقم ۱۶، یکی از آنها از نسخه چاپی افتاده است) احتمالاً یکی از این دو عنوان همان محمد بن خزیمه می باشد.

(۵x) در برقی قسمت من اصحاب ابی الحسن الرضا علیه السلام این عنوان دیده می شود: خلف الصیرفی، عبارت برقی دلالت دارد که این شخص از اصحاب امام کاظم علیه السلام نیست، اما در رجال شیخ این عبارت را می بینیم: خلف البصری: من اصحاب الرضا و موسی بن جعفر علیهما السلام.

ظاهراً این دو عنوان که از دو جهت مختلفند یکی بوده و در یکی از آنها اختلالی رخ داده است.

(۶x) در رجال برقی ۵۶: ۱۰ عنوان [موسی] المختار بن یزید الحسنی دیده می گردد، ظاهراً این عنوان همان رقم ۱۲ از باب میم رجال شیخ: مختار بن زیاد العبدي

است و کلمه «موسی» از عنوان دیگری بوده است.

(۷x)، در سطر ۸ از صفحه ۵۷ رجال برقی می خوانیم: علی بن یحیی. ابوالحسین

الحسین بن عباس بن حریس الرازی.

ابوالحسین کنیه علی بن یحیی است (بنگرید رجال شیخ باب «ع» رقم ۱۶)

بنابراین باید پس از ابوالحسین نقطه بگذارند.

در باب حاء رجال شیخ این دو عنوان را می بینیم: ۷- الحسن بن عباس بن حریس

الرازی، ۱۳- الحسن بن عباس بن خراش.

ظاهراً عنوان برقی و عنوان ۱۳ تحریف بوده و تنها عنوان ۷ صحیح است، چنانچه

در رجال ابن غضائری و نجاشی و فهرست شیخ می بینیم، کنیه این راوی به گفته ابن

غضائری ابومحمد، و به گفته نجاشی ابوعلی است.

در این باب از رجال شیخ نیز تکرارهایی رخ داده است که با دقت می توان بدانیها

دست یافت، در برخی از عناوین نیز می توان استظهار نمود که تحریف راه یافته است،

مثلاً در باب جیم ۵- جعفر الجوهری و در باب حاء- حفص الجوهری را می بینیم عنوان

اخیر در برقی ۵۶: ۱۲ وجود دارد، یکی از این دو عنوان در ظاهر تصحیف از دیگری

است، تصحیف حفص و جعفر به هم از تصحیفات بسیار معمولی و شائع است.

فصل هفتم - اصحاب ابی الحسن الثالث علی بن محمد النقی

رجال شیخ، مجموع عناوین: ۱۸۴

ثقة: ۲۴ صادق اللهجة: ۱

ضعیف: ۲ یونسی ضعیف: ۱ غال: ۵ یرمی بالغلو: ۳ غال ملعون: ۱ ملعون غال: ۱

یرمی بالغلو ضعیف: ۱ ملعون: ۱

رجال برقی، کل عناوین: ۸۵

تقریباً تمامی عناوین رجال برقی (۹۶ عنوان) در رجال شیخ دیده می شود البته در

برخی از آنها تحریفاتی رخ داده است که عبارتند از:

باب الالف: ۱۹- ابراهیم بن عبدة النیسابوری ابراهیم بن محمد السابوری ۳: ۶۰

باب الحاء: ۷- الحسین [الحسن خ. ل.] الحسین بن اسد النهدی ۵: ۵۹

بن اسد البصری

۸- الحسین بن مالک الحسن بن مالک ۱۰: ۵۹

باب الدال: ۳۷- داود الصرمی داود الصیرفی ۳: ۵۹

«صیرفی» در متن برقی به «صرمی» تبدیل شده است.

باب العین: ۲۰- علی بن ابی قره یکنی ابوالحسن ابوالحسن علی بن قره ۶: ۵۹

باب المیم: ۳- محمد بن فرج محمد بن نوح ۱: ۵۸

۶- محمد بن عبیدالله الطاهی من اهل طاهی محمد بن عبدالله الطاهری من اهل طاهر

۲: ۵۸

۸- محمد بن احمد بن ابراهیم محمد بن احمد بن علی بن ابراهیم ۴: ۶۰

۹- محمد بن عبدالله النوفلی الهمدانی محمد بن عبدالرحمن الهمدانی النوفلی ۵: ۵۸

۱۳- محمد بن احمد بن مطهر احمد بن محمد بن مطهر ۱: ۶۰

باب الیاء: ۳- یعقوب البجلی ابو یعقوب البجلی ۳: ۵۸

باب الکنی: ۱- ابوالحسین بن الحصین ابوالحصین بن الحصین ۱: ۵۸

البته در نسخه چاپی رجال شیخ نیز «ابوالحصین» می باشد.

چند بحث رجالی

(۱x) - در برقی ۷: ۵۸ می بینیم: ابراهیم بن اسحاق بن ازور شیخ لابس به و در

رجال شیخ می خوانیم: ۶- ابراهیم بن اسحاق ثقة.

در اینجا یا منبع شیخ غیر از رجال برقی بوده و یا در نسخه رجال برقی تحریفی رخ

داده و کلمه «بن ازور الخ» در نسخه موجود در دست شیخ نبوده است.

(۲x) در ص ۵۸: ۱۰ برقی می نگریم: ابو[محمد] ابراهیم بن ابی بکر الرازی در

رجال شیخ در باب الف این عنوان دیده می شود: ۱۵- ابراهیم یکنی ابامحمد، و در باب

یاء: ۴- یحیی بن ابی بکر الرازی الضریر.

با توجه به این دو عنوان می توان گفت که در رجال برقی دو عنوان ابو محمد ابراهیم و یحیی بن ابی بکر الرازی با هم مخلوط شده اند.

(۳x) - در برقی ۵۸: ۲ می خوانیم: الحسن بن علی الوشاء یلقب بر بیع حضرت والد در حاشیه اشاره کرده اند که: تلقب و شاء به ربیع را در جایی ندیدم، بلکه کسی را به این لقب نیافتم، و آیا ربیع بودن (ال) می تواند لقب باشد به فحص نیامده است، بنابراین بعید نیست که در کتاب تحریفی رخ داده باشد. و صحیح چنین باشد: «الحسن بن علی یلقب الوشاء» و کلمه «بربیع» تصحیف «بزیع» باشد در این صورت ظاهراً این نام قسمتی از نام: «صالح بن عیسی بن عمر بن بزیع» است که در رجال شیخ در باب صاد رقم ۲ ذکر شده است.

(۴x) - در برقی ۶۰: ۶ این عنوان ملاحظه می شود: علی بن الحسن بن الحسین القنوی (الصوی خ. ل)، شاید عبارت «علی بن» زائد و یا از عنوان دیگری بوده که نام پدرش از نسخه ساقط شده است، بنابراین عنوان فوق ظاهراً با «الحسن بن الحسن العلوی که در باب حاء رقم ۵ رجال شیخ آمده است.

(۵x) - در ص ۵۸ مطر آخر برقی این عنوان را می بینیم: محمد بن بحر، ابو یحیی ابن محمد، در رجال شیخ باب میم رقم ۱۱ می خوانیم: محمد بن یحیی یکنی ابایحیی المصری.

ظاهراً یکی از این دو عنوان تحریف شده عنوان دیگر است، و مظنون آنست که عنوان برقی محرف است.

نکته قابل بحث دیگر آنست که مراد از (ابو یحیی بن محمد) چیست؟ در پاسخ می گوئیم، اگر این عبارت را درست بدانیم ظاهراً (ابو یحیی) به معنای (پدر یحیی) است نه کنیه، بنابراین محمد پسری به نام یحیی داشته که وی را به نام جدش - چنانچه متعارف است - نام گذاری کرده اند.

ولی با توجه به رجال شیخ به نظر می رسد که در نسخه رجال برقی در اینجا تحریف دیگری نیز رخ داده است، شیخ در باب یاء رقم ۱،: یحیی بن محمد را عنوان

کرده است به نظر می آید که عبارت برقی در اصل چنین بوده است: محمد بن یحیی ابویحیی، یحیی بن محمد و سپس کلمه یحیی از نسخه برقی ساقط گشته یا به گمان زیادی آنرا ساقط نموده اند.

(۶۸) در رجال برقی ۵۹: ۱ به نام محمد بن احمد بن مهران بر می خوریم. در رجال شیخ دو عنوان محمد بن احمد بن حماد المحمودی (رقم ۳۷) و محمد بن عبدالله بن مهران الکرخی (رقم ۲۶) دیده می شود بعید نیست که در اصل در برقی هر دو عنوان موجود بوده ولی از هریک قسمتی افتاده و این دو عنوان یک عنوان شده است. آنچه گفته آمد موارد اختلاف رجال برقی با نسخه های رجال شیخ بوده، اختلافاتی دیگر بین رجال برقی و نسخه چاپی وجود دارد که به ذکر آنها نمی پردازیم.

فصل هشتم - اصحاب ابی محمد الحسن بن علی بن محمد بن علی الرضا علیه السلام

رجال شیخ: کل عناوین: ۱۰۴۷ ثقة: ۸ جلیل القدر ثقة: ۱ غال: ۴ غال: ۴

رجال برقی کل عناوین: ۲۰

در این باب نیز تمامی ۲۰ عنوان موجود در رجال برقی در رجال شیخ دیده می شود، نهاد ریکجا به تحریف برخوردیم، در اول این باب می بینیم: هارون بن مسلم سعدان بصری. عبارت صحیح: هارون بن مسلم بن سعدان است چنانچه در باب هاء رجال شیخ مشاهده می گردد بدین ترتیب در می یابیم که از باب اصحاب الباقر تا باب اصحاب ابی محمد العسکری، به جز عناوینی کمی از رجال برقی بقیه در رجال شیخ راه یافته است. نگارنده در صدد است که به امید خدا در آینده ای نه چندان دور تحت اشراف حضرت والد به تصحیح انتقادی رجال برقی پردازد امید است که تصحیح رجال شیخ نیز توسط ایشان به زودی به انجام برسد.

والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته

یادداشتها

بخش دوم

- ۱- رجال شیخ ۱۰۸/۵، ۱۲
- ۲- رجال شیخ ۱۰۶/۳، ۱۱۱/۶، ۱۱۷/۳۹، ۱۲۰/۷
- ۳- رجال شیخ ۱۱۱/۶
- ۴- تهذیب التهذیب ۲/رقم ۴۱۴، تقریب التهذیب ۱/۱۵۷، الجرح والتعديل ۳/۲۵۰، المجروحون لابن جبان ۱/۲۶۱، میزان الاعتدال ۱/۴۶۹، تاریخ کبیر بخاری ۳/۶۳ (و در حاشیه ضبط این اسم را از مؤلف نقل کرده است)، ۴/۲۰۴
- ۵- قاموس الرجال ج ۱/۴۶، ج ۱۱/۶۵
- ۶- رجال شیخ ۲۹۸/۲۹۴
- ۷- رجال شیخ ۲۴۹/۴۲۶
- ۸- رجال شیخ ۲۸۵/۸۲
- ۹- ر. ک. انساب سمعانی و لباب ابن اثیر ذیل دو کلمه «دیر عاقول» و ماقول و نیز به دیارات شابی، مکتبه المشی، بغداد، ۱۳۸۶ ق رص ۲۶۵
- ۱۰- رجال شیخ ۴۴۹/۶۶ تا ۶۸/۶۶۱. ۲۵/۴۷۰. ۴۹/۵۰۷. ۸۹/۵۰۸، ۹۲/۵۰۹. ۹۳/۵۰۹، ۹۶/۹۹، ۱۰۰/۵۱۰. ۱۰۲/۵۱۶، ۴
- ۱۱- در مورد این سه فائده رجوع کنید به: خاتمه مستدرک، فائده ثامن و نیز بنگرید سماء المقال، مکتبه برقی، قم، ۱۳۷۲، ج ۱/۴۸ معجم رجال الحديث، ج ۱، المقدمة الرابعة، رقم ۱
- ۱۲- رجال شیخ ۱۱۵/۱۸. ۱۶۹/۵۹. رجال برقی ۱۵ سطر آخر ۲: س ۷
- ۱۳- فهرست شیخ ص ۵۴ رقم ۱۹۴
- ۱۴- رجال الکشی (اختیار معرفة الرجال)، دانشگاه الهیات مشهد، ۱۳۴۸ ش، /رقم ۶۷۸.
- ۱۵- از جمله بنگرید، میزان الاعتدال، دارالمعرفة، بیروت، ۱۳۸۲ ق تهذیب التهذیب، دارصادر، بیروت (افست از طبع حیدرآباد دکن ۱۳۲۵)، ج ۳/۹۸.